

Леонтій ВОЙТОВИЧ

*доктор історичних наук, професор
старший науковий співробітник відділу історії середніх віків
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-9191-6537>
e-mail: lev67420@ukr.net*

ПОЛЬСЬКЕ КОЗАЦТВО: ЛЕГЕНДИ І ДІЙСНІСТЬ

З'ясовано, що коротка історія лісовчиків (польських козаків) давно обросла легендами і стереотипами, далекими від дійсності. Їхні фантастичні рейди, відчайдушна хоробрість, рівно ж як і надзвичайна жорстокість, однаково шокували сучасників і призвели до ліквідації та заборони цієї формації. За своєю структурою, озброєнням і тактикою лісовчики мало чим різнилися від запорожців, яких було немало в їхніх рядах. Європейські джерела часів Тридцятилітньої війни 1618–1648 рр. майже не розрізняли лісовчиків та запорожців, нерідко називаючи тих і тих просто козаками, а навіть запорожців – поляками. Як наслідок, особливо в сучасній популярній літературі, участь лісовчиків та запорожців у бойових діях цієї війни розглядають або ж виключно як участь польських козаків, або ж військові подвиги приписують лише першим, а жорстокість – лише другим, бо лісовчики як представники шляхти просто не могли займатися грабунками, а для запорожців як представників соціальних низів це було звичним засобом існування. Українські дослідники не цікавляться цією проблемою, що сприймається як мовчазна згода, або ж з патріотичних мотивів тиражують інші легенди на зразок здобуття Дюнкерка Богданом Хмельницьким та Іваном Сірком. Проаналізовано появу, структуру, організацію, особовий склад і особливості застосування підрозділів лісовчиків, участь в них запорожців, а також специфіку функціонування за відсутності логістики. Також звернено увагу на особливості наборів підготованих контингентів найманих військ з Речі Посполитої католицькою коаліцією та Францією у період Тридцятилітньої війни. Проаналізовано битви під Гуменним (1619), на Білій горі (1620), кампанії в Сілезії, на Рейні, в Гессені та Люксембурзі та балтійську експедицію. Обґрунтовано гіпотезу щодо тотожності полковника Тараського з гетьманом Федоровичем Тарасом (Трясилом). Детально розглянуто проблему участі і ролі козаків у здобутті Дюнкерка (1646) та участі в цих подіях Богдана Хмельницького, Івана Сірка та Солтенка.

Ключові слова: лісовчики, запорожці, Олександр Лісовський, Тридцятилітня війна, битва під Гуменним, битва на Білій горі, битва при Івоа, Дюнкерк.

Річ Посполита, подібно до інших країн Центрально-Східної Європи, не завершила переходу до професійних найманих військ у XVI ст., зберігши змішану

систему формування і підготовки військ¹. Основу польсько-литовського війська становила шляхетська кавалерія. Але польське загальношляхетське ополчення (*посполите рушення*) у період між 1500–1576 рр. збиралося тільки двічі. Його поступово замінило *затяжне* військо, яке утримувалося коштом скарбниці, хоча й надалі комплектувалося із *затягнутої*, тобто найнятої на військову службу шляхти² та частини набраних жовнірів коштом міст з магдебурзьким правом, кількість яких була встановлена привілеями. У литовському війську продовжувало зберігатися шляхетське ополчення, так звана *земська служба*. З цих військ формувалася поточна оборона (*obrona potoczna*), яка перебувала в українських землях, прикриваючи південно-східні кордони. Військ цих було надвичайно мало через брак коштів: у середині – другій половині XVI ст. 600–3136 кіннотників і 200–300 піхотинців³. Але основну військову силу в королівстві і великому князівстві становили надвірні війська колишніх українських і білоруських князів та окремих магнатів, окремі з яких утримували цілі армії у 6–8 тис. осіб⁴.

У 1500 р. командир *поточної оборони* Петро Мишковський за угорським зразком запровадив у польській кавалерії *гусарів*. Угорські гусари були легкою кавалерією, яка формувалася за принципом один вершник від 20 сільських дворів (від угорського *húsz* – *двадцять*). Мали вони захисне озброєння, шолом і кольчуги, щити-тарчі та ударні списи і шаблі. Гусарські хорогові (100–200 осіб) включали як власне гусарів, так і стрільців-лучників без захисного озброєння у співвідношенні один до одного. *Войскові товариші* гусарських хорогів мали *почти*, куди входила челядь-джури (крім поштової челяді, була ще вільна челядь), яку утримували коштом войскового товариша (від 1528 р. не більше 8 осіб у почті). Початково гусари формувалися з угорців та сербів-раців, поступово цей рід кавалерії став основним і набирався зі шляхти. Військова реформа короля Стефана Баторія 1577 р. перетворила гусарів у важку ударну кавалерію в захисних латах і шоломах, а стрільці отримали пістолети замість луків та рогатини. Від 1598 р. в гусарів з'явилися крила на дугах за спиною (спочатку як елемент підсилення обладунку, який згодом перетворився в парадний декор)⁵.

¹ Войтович Л. Завершення переходу до професійних найманих військ. *Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва*. Харків, 2017. Т. 1. С. 761–766.

² Шляхта, звільнена від податків і повинностей, була зобов'язана військовою службою, але вже до початку XVI ст. переважно не посідала ресурсів для несення такої служби власним коштом і з відповідною підготовкою.

³ Kolankowski L. Roty koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 (Z dziejów obrony granic wschodnich). *Ziemia Czerwieńska*. Lwów, 1935. R. 1, zesz. 2. S. 141–174; Spieralski Z. *Wojskowość Polska w okresie odrodzenia. Zarys dziejów wojskowości Polskiej do roku 1864*. Warszawa, 1965. T. 1. S. 300–301.

⁴ Dembski K. *Wojska nadworne magnatów polskich w XVI i XVII wieku. Zeszyty naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Historia*. Poznań, 1956. Nr. 3, zesz. 1. S. 49–96.

⁵ Górski K. *Historia jazdy polskiej*. Kraków, 1894. S. 89–201; Bocheński Z. *Ze studiów and polską zbroją husarską. Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*. Kraków, 1960. T. 6. S. 12–52; Cichowsky J., Szulczyński A. *Husaria*. Warszawa, 1977. 242 s.; Солдатенко А. *Польская гусария 1500–1776 гг. Опер* (Санкт-Петербург). 1993. № 3. С. 17–24; Васильев А. *Польско-литовская гусария XVII века. Цейхгауз* (Москва). 1998. № 1 (7). С. 2–6;

Окрім гусарів, кінних стрільців-лучників (у хорогвах яких спочатку були і списоносці в кольчугах, а далі залишилися тільки лучники), литовських татар (татари-липки з типовим татарським озброєнням)⁶, у польській кавалерії у XVII ст. з'явилися із вогнепальною зброєю хорогви кінних аркебузирів (які з середини XVII ст. повністю замінили аркебузи на мушкети)⁷ та рейтарів, організованих за німецькими зразками в ході реформи Стефана Баторія 1579 р. і укомплектованих німецькими найманцями (100–120 осіб у хорогві)⁸.

Загальна кількість українських козаків була невеликою і зростала повільно⁹. Черкаський і каневський староста Остап Дашкович (1455–1535), який з допомогою козаків успішно воював з ординцями, у 1532 р. вперше на сеймі поставив питання про організацію постійного козацького війська для захисту дніпровських перевозів чисельністю 2 тис. піхоти, 500 осіб кінноти та військової флотилії. Але перший козацький реєстр із 300 осіб був організований тільки 5 червня 1572 р.¹⁰. Стефан Баторій підняв чисельність реєстру до 500 осіб з річною платою по 15 злотих і

Gembarzewski B. *Husarze: ubior, oporządzenie i uzbrojenie: 1500–1775*. Warszawa, 1999. 78 s.; Żygulski Z. *Husaria polska*. Warszawa, 2000. 178 s.; Польские крылатые гусары 1576–1775 / под ред. В. Н. Киселёва. *Новый солдат* (Артемовск). 2002. № 142. 40 с.; Brzezinski R., Vukšić V. *Polish winged hussar, 1500–1775*. Oxford, 2005. 64 p.; Сікора Р. 3 історії польських крилатих гусарів. Київ, 2012. 96 с.; Sikora R. *Fenomen husarii*. Warszawa, 2013. 288 s.

⁶ Kryczyński S. *Tatarzy litewscy: próba monografii historyczno-etnograficznej*. *Rocznik Tatarski*. Warszawa, 1938. T. 3. S. 8–163; Tyszkiewicz J. *Tatarzy na Litwie i w Polsce*. *Studia z dziejów XIII–XVII w.* Warszawa, 1989. 343 s.; Гришин Я. *Польско-литовские татары (наследники Золотой Орды)*. Казань, 1995. 195 с.

⁷ Romański R. *Beresteczko 1651*. Warszawa, 2007. S. 22–23. Денісон Джордж помиляється, стверджуючи, що окремі формування кінних аркебузирів були тільки у Франції (Джордж Тэйлор Денисон. *История конницы*. Москва, 2014. С. 246). У Польщі ці формування збереглися до кінця XVI ст. Три польські хорогви кінних аркебузирів у складі 535 осіб взяли участь у битві під Віднем 12 вересня 1683 р. (Wójcik Z. *Jan Sobieski*. Warszawa, 1983. S. 321).

⁸ Wisner H. *Kircholm 1605*. Warszawa, 2005. S. 34–37.

⁹ Перші відомі козацькі походи проти татар у 1489 р. під командуванням київського воєводи Єжі Паца та у 1508 р. під командуванням черкаського старости Сенка Полозовича були кінними. В них брало участь менше тисячі осіб. Той же Сенко Полозович із Христофором Кмітичем у 1523 р. з наказу короля Сигізмунда Старого зібрали до двох тисяч козаків, з якими обороняли дніпровські переправи, але це військо розійшлося, так і не отримавши обіцяної платні (Wójcik Z. *Dzikie Pola w ogniu: O kozaczyzni w dawnej Rzeczy Pospolitej*. Warszawa, 1960. S. 18–20).

¹⁰ За універсалом короля Зигмунта Августа, руському воєводі Юрію Язловецькому доручалося набрати «певний почет» чисельністю 300 козаків, який мав очолити подільський шляхтич Ян Бадовський, підпорядкований безпосередньо коронному гетьманові. Козаки, взяті до реєстру, мали отримувати плату 2–3 польських злотих і сукно на кафтан, їм дозволялося тримати у своїх домах вільний шинк (продаж горілки, меду і пива), не платити податків та чиншів. Вони звільнялися з-під юрисдикції королівських чиновників і підлягали реєментарю реєстру.

видачею сукна на гермак (верхній одяг) (1578)¹¹, але заклав основи для легалізації козацького війська і передав йому містечко Трахтемирів як стаціонарну базу з шпиталем та підпорядкував їх черкаському старості князю Михайлові Вишневецькому¹². Реальна кількість козаків завжди була більшою за реєстри¹³. Іноді нереєстрові козаки числилися як *джури*¹⁴, вони отримували частину військової здобичі, а часом з ними ділилися і платою, відпущеною урядом на реєстр. Реєстрові і нереєстрові козаки мали однакову організаційну структуру. Козацькі вожді спочатку іменувалися *отаманами*¹⁵ і *кошовими отаманами*¹⁶, а вже від 1574 р. стали

¹¹ Наступні козацькі реєстри становили: 1 000 осіб (1590, 1617), 2 200 (1601), 3 000 (1619), 5 000 (1624), 6 000 (1625, 1630), 7 000 (1634), 6 000 (1637) і 40 тис. (1649).

¹² Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские козаки: исследования, памятники, документы и заметки. Киев, 1904. 327 с.; Доманицький В. Чи була реформа Баторія? *Ювілейний збірник на пошану Михайла Грушевського*. Львів, 1906. С. 235–248.

¹³ У 1574 р. гетьман Іван Свірговський привів у Молдову військо з 1 400 козаків, які були організовані у 10 сотень та два загони по дві сотні. У 1577 р. гетьман Яків Шах для походу в Молдову зібрав початково шість сотень, залишивши три сотні на Січі. Долучивши загони з прикордоння, він разом з Іваном Підковою вторгнувся в Молдову з 1 200 козаками. Враховуючи, що якась частина козаків залишалася на прикордонні, можна оцінити реальну чисельність запорозьких козаків на той час біля трьох тисяч. У 1584 р. кошовий С. Зборовський зібрав 3 тис. нереєстрових козаків. У 1587 р. для наскоку на Кодню гетьман Л. Чорнинський зібрав кілька сотень козаків. У гетьмана К. Косинського під П'яткою 2.02.1593 р. було 5 тис. козаків із 26 гарматами. Г. Лобода в жовтні 1593 р. привів під Київ 4 тис. козаків. Імперський дипломат, досвідчений військовик Еріх Лясота у 1594 р. оцінив сили козаків у 3–5 тис. Самі козаки в листі до імператора від 3.07.1594 р. обіцяли виставити 6 тис. У жовтні 1594 р. об'єднані сили Г. Лободи та С. Наливайка сягали 12 тис. За реєстром 1601 р., військо складалося з чотирьох 5-сотенних полків по 500 козаків і мало артилерію з 20 гармат. Полк ділився на два відділи, очолені осавулами. При полковникові були обозний, писар, хорунжий, сурмач, литаврщик і трубач. Сотні ділилися на курені по 10–12 козаків. Плата гетьмана становила 120 злотих. Войсковий обозний і войсковий писар отримували рівну плату з полковниками. Для походу на Москву в 1618 р. гетьман П. Конашевич-Сагайдачний зібрав близько 20 тис. війська. У цей же період не менше 2 тис. козаків були у війську королевича під Вязьмою. За інформациєю учасника подій полковника С. Чаплинського, під Хотин у 1621 р. прийшло 30 тис. піших і 10 тис. кінних козаків. Реєстр війська під Хотиним налічував 41 520 осіб (Батюк Т. Козацькі збройні формування у II половині XVI – першій чверті XVII ст. *Проблеми гуманітарних наук*. Дрогобич, 2006. Вип. 14. С. 84–93).

¹⁴ Джура, від перського *товариш*, зброєносець, цим терміном, запозиченим з тюркської, позначали козаків, не внесених у *компут* (списки реєстру), які не отримували плати за службу, а тільки частину військової здобичі.

¹⁵ Отаман, від тюркського *ота* – *батько* і *ман* – *людина*, буквально *батько-командир*.

¹⁶ Кошовий отаман – отаман (командир) *коша* (тюрк. *табір*). Першим відомим кошовим отаманом був Хома (Фока) Покотило, який у 1572 р. очолив морський похід. У 1574 р. він на підтримку гетьмана Івана Свірговського напав з флотилією на Ізмаїл, Кілію і Акерман, але у гирлі Дунаю був перехоплений турецьким флотом і загинув у бою разом зі своєю флотилією.

називати себе *гетьманами*¹⁷ за взірцем військової верхівки Речі Посполитої. Так само за зразками Речі Посполитої були утворені уряди *генеральної старшини*: суддя, осавул, писар, обозний, хорунжий і бунчужний. Схоже, що першим визнав гетьманом козацького зверхника князя Богдана Ружинського король Стефан Баторій, хоча його наступники продовжували називати їх *старшинами*, а самі вони дали титулувалися на зразок польських зверхників *гетьманами*¹⁸.

Переважно це була піхота. Але успішні дії нечисленної запорозької кінноти проти татар, турків, молдован і московитів не пройшли повз увагу польської військової еліти. Приклад показали українські магнати, створивши у своїх надвірних військах підрозділи, озброєні та оснащені за козацькими зразками. Цю легку кавалерію магнатських військ набирали з дрібної шляхти і різних служилих категорій, які мали у посіданні ґрунти і не платили податків, а їхні витрати на оснащення частково покривали магнати, у війську яких вони несли службу, отримуючи відповідну плату. Знаменитий полководець, великий гетьман литовський князь Костянтин Острозький (1460–11.09.1530) мав у своєму надвірному війську близько 5 тис. козаків¹⁹. Далі козаки з'явилися у надвірному війську князя Юрія Збараського²⁰, Потоцьких²¹ та інших магнатів, які мали володіння в українських землях. За цим прикладом пішла і прикордонна адміністрація, формуючи козацькі хорогви. Їхній склад був змішаним із гусарами у співвідношенні 3:2. Перша така хорогва, сформована у 1551 р. теребовельським старостою Бернардом Претвичем, налічувала 121 козака, озброєного луками і рогатинами, та 79 гусарів²². Козацькі хорогви були значно дешевшими в утриманні, на той період квартальна плата козака становила 9 злотих, тоді як гусари отримували 12 злотих²³. Згодом, у 1609–1649 рр., утримання гусарів, важке озброєння яких вимагало витривалих добротних коней, зросло до 41 злото²⁴.

¹⁷ Гетьман, від нім. *hauptmann* – *капітан*, як вища військова посада була запроваджена чеськими *гуситами*, звідки її запозичили у польському та литовському військах. Спочатку їх призначали на час ведення кампанії, від 1503 р. ці посади стали постійними (*гетьман коронний* і *гетьман литовський*), а від 1581 р. – довічними. У 1539 р. у Польщі, а потім у Литві гетьмани отримали заступника (*польний гетьман*) і стали іменуватися *великими*. У козацькому війську згодом з'явилися тимчасові *наказні гетьмани*. Польський уряд визнавав гетьманський титул вибірково, першим визнаним гетьманом був князь Богдан Ружинський (1575–1576). За кожної нагоди поляки намагалися титул козацького гетьмана замінити іншим, менш престижним титулом *старшого*.

¹⁸ Брехуненко В. Гетьман чи старший? За лаштунками номенклатури козацьких провідників (XVI – перша половина XVII ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2011. Вип. 20. *Actis testantibus*. Збірник на пошану Леонтія Войтовича. С. 119–129.

¹⁹ Korzon T. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*. Kraków, 1912. T. 1. S. 363.

²⁰ Dobrowolska W. *Książęta Zbarascy w walce z hetmanem Żółkiewskim*. Kraków, 1930. S. 9.

²¹ Kitowicz J. *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Wrocław, 1951. S. 388–389.

²² Spieralski Z. *Wojskowość Polska w okresie odrodzenia*. S. 308.

²³ *Ibid.*

²⁴ Bocheński Z. *Ze studiów and polską zbroją husarską*. S. 12–32.

У польському війську особливо не вистарчало піхоти. У 1563 р. було створено так зване *кварцярне військо*, яке утримувалося від чверті (кварти) доходів з королівщин (територій, які платили податки безпосередньо в коронний скарб). Це військо налічувало всього 3 тис. кінноти і 1 тис. піхоти²⁵, під командуванням польних гетьманів коронних його використовували як *поточну оборону*. Кварцярна піхота мала *роти* по 200 осіб, які ділилися на *почети* по 20 осіб, очолені *війсковими товаришами*, шеренговці яких звалися *пахолками* або *драбами*. У 1578 р. за короля Стефана Баторія була створена *вибранецька піхота*, яку комплектували й утримували за принципом 1 піхотинець від 20 ланів королівської землі²⁶. *Вибранці* були мушкетерами, які проходили щорічний 3-місячний вишкіл. *Десятники* були озброєні алебардами. Вибранецькі роти у 1580 р. мали трьох офіцерів (ротмістра, поручника і хорунжого), барабанщика, 26 десятників-алебардистів і 236 мушкетерів. Але їх було небагато, всього біля 3 тис. в короні і біля 1 тис. у великому князівстві. Під Псков у 1581 р. прибуло 12 рот вибранців чисельністю 1878 осіб.²⁷ Тому нестачу піхоти закривали найманцями. У польському війську були наймані *угорські гайдуцькі роти* по 100 осіб та німецькі роти *жолдаків* по 400 осіб, серед яких, крім мушкетерів, були й пікінери²⁸. Роти і хорогви об'єднувалися в полки (регіменти). Піші регіменти мали різну кількість рот. Перший такий регімент був сформований у 1576 р. і налічував 600 жовнів²⁹.

На початку XVII ст. Річ Посполиту вразив шляхетський бунт – *рокош*, проголошений в 1606 р. у Сандомирі краківським каштеляном Миколаєм Зебжидовським (1553–17.06.1620). Рокошани виступали проти авантюрної політики Сигізмунда III як щодо втягнення Речі Посполитої в боротьбу за шведський престол, так і щодо розгортання контрреформації та боротьби з православними, а головне спроб короля трансформувати шляхетську республіку в абсолютну монархію. У рядах рокошан об'єдналася верхівка польської, литовської та української шляхти. До них приєдналися ветерани війни у Прибалтиці, які не отримали плати з пустої королівської скарбниці. Польний гетьман Станіслав Жолкевський зібрав вірні королю війська і, дочекавшись підходу Яна Кароля Ходкевича, розгромив рокошан під Гузовом у Мазовії 6 липня 1607 р. Ця поразка загасила шляхетський бунт, але й королю довелося відмовитися від своїх амбіційних планів стати абсолютним володарем³⁰.

²⁵ Nowak T., Wimmer J. Historia oręża polskiego. 963–1795. Warszawa, 1981. S. 292.

²⁶ Górski K. Historia piechoty polskiej. Kraków, 1893. S. 24.

²⁷ Wimmer J. Historia piechoty polskiej. Do roku 1864. Warszawa, 1978. S. 140–141, 152–153.

²⁸ Крип'якевич І. Запорозьке військо. *Історія українського війська*. Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. Ч. 2. S. 144.

²⁹ Войтович Л. Завершення переходу до професійних найманих військ. *Войтович Л., Овсінський Ю. Історія війн і військового мистецтва*. Харків, 2017. Т. 1. S. 766.

³⁰ Schmitt H. Rokosz Zebrzydowskiego. Lwów, 1858. XXVII+594+104 s.; Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego: 1606–1608 / wyd. J. Czubek. Kraków, 1916–1918. T. 1–3; Konopczyński W. Liberum veto. Kraków, 1918. 400 s.; Wisner H. Rokosz Zebrzydowskiego albo Sandomierski: cezura czy epizod z dziejów walk politycznych początku XVII wieku. *Kwartalnik Historyczny*. Warszawa, 1983. T. 90. Nr 3. S. 527–539; Wisner H. Rokosz Zebrzydowskiego. Kraków, 1989. 81 s.; Biber T., Leszczyński A., Leszczyński M. Tajem-

Серед активних рокошан був відважний офіцер Олександр Юзеф Лісовський (1580–11.10.1616), якого скарали на вигнання (*баницію*). Зібравши близько 6 тис. польських військових товаришів, жовнірів і джур, які так і не отримали заборгованої платні за свою службу, і долучивши до них близько 8 тис. запорожців, полковник Лісовський подався у сусідню Московську державу. А там якраз розгорнулися події, які російська історіографія назвала *Смутним часом*, а польська – *Димитріадами*. Підтриманий сandomирським воєводою Єжі Мнішком та кількома іншими польськими магнатами, за прихованої згоди короля Сигізмунда III, попри опір більшості сенаторів, сміливий авантюрист Лжедмитрій I, більшу частину війська якого становили українські та донські козаки, розгромив численніші війська царя Бориса Годунова, досяг Москви, був посаджений на царство у червні 1605 р. і навіть проголосив себе імператором. Він одружився з Мариною, дочкою Єжі Мнішка, але через кілька днів (17 травня 1606 р.) був вбитий внаслідок бунту, організованого князями Шуйськими, лідер яких, князь Василь Іванович, зайняв престол. Майже відразу з'явився новий самозванець Лжедмитрій II, якого Марина Мнішек визнала своїм мужем, а польські авантюристи та козаки справжнім царем. Лжедмитрій II, розташувавшись у Тушино, по суті, обложив у Москві Василя Шуйського, а його гетьмани князь Роман Ружинський та Ян Петро Сапега, які прибули туди зі своїми надвірними командами у пошуках пригод та слави, почали підпорядковувати багаті московські провінції³¹.

nice władców Polski. Poznań, 2006. S. 204–205; Kupisz D. Działania zbrojne na obszarze województwa sandomierskiego podczas rokoszu Mikołaja Zebrzydowskiego (1606–1607). *Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamienniej*. Skarżysko-Kamienna, 2010. T. 1. Z Dziejów Regionu i Miasta. S. 7–30; Czekalska A. Drugi etap rokoszu Zebrzydowskiego (X 1606–VI 1608) w świetle wybranych druków ulotnych. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Hitorica*. Łódź, 2016. Vol. 96. S. 19–41.

³¹ Навколо причин подій Смутного часу третє століття тривають дискусії серед дослідників: інтриги католиків (Костомаров Н. Смутное время Московского государства в начале XVII столетия. Московское разорение. Санкт-Петербург, 1868. Т. 3. С. 326–332); антидержавна козацька діяльність, стимульована загальним моральним розкладом суспільства унаслідок правління Івана Грозного та Бориса Годунова (Соловьев С. История России с древнейших времен. Москва, 1960. Кн. 4. С. 388–391); узурпація царського трону, яка викликала спротив більшості верств населення (Ключевський В. Сочинения. Москва, 1957. Т. 3. С. 50–54); Пичета В. Смута и ее отражение в трудах историков. *Голос минувшего* (Москва). 1913. № 2. С. 17–18); боротьба між старою аристократією, яка жертвувала національними інтересами заради збереження влади, та дворянством і міщанською верхівкою, які відстоювали ці інтереси (Забелин И. Минин и Пожарский. Прямые и кривые в Смутное время. Москва, 1896. 329 с.; Платонов С. Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI–XVII вв. (Опыт изучения общественного строя и сословных отношений в Смутное время). Санкт-Петербург, 1910. 642 с.) чи антифеодальна боротьба (Фирсов Н. Крестьянская революция на Руси в XVI в.: исторический очерк. Москва; Ленинград, 1927. 126 с.; Смирнов И. Восстание Болотникова, 1606–1607. Москва, 1951. С. 493–501; Смирнов И., Маньков А., Подъяпольская Е., Мавродин В. Крестьянские войны в России XVII–XVIII вв. Москва; Ленинград, 1966. С. 176–177; Mazour A. G. Modern Russian Historiography. Westport; London, 1975. S. 139–140, 166). Детальніше див.: Andrzejewicz A. Dzieje Wielkiej Smuty. Katowice, 1999. 497 s.; Курбатов О. Военная история русской Смуты начала XVII века. Москва, 2014. 240 с.

Приєднався до цього гурту авантюристів і Олександр Лісовський зі своїм *полком*. У московського самозванця Лжедмитрія II не було відповідних ресурсів, і він 2 серпня 1608 р. уклав угоду з так званою московською конфедерацією, що об'єднувала більшість польських авантюристів на чолі з усятським старостою Яном Петром Сапегою, який проголосив себе гетьманом. Самозванець пообіцяв після здобуття Москви виплатити війську 100 тис. дукатів або ж надати право збору податків у Сіверській та Рязанській землях, а до того військо служило без оплати як волонтери, забезпечуючи себе шляхом реквізій, контрибуцій і грабунків. Полк Лісовського вже у 1609 р. прославився здобуттям Суздалі, Шуї, Ярославля і Кінешми.

Лісовчики утворили окрему корпорацію, запозичивши у січовиків організаційні засади. Вищим органом цього війська було *коло генеральне*, воно обирало вождя, який іменувався *полковником* у війську (за межами війська його величали *гетьманом*), поручника (його заступника), суддю, стражника, обозного, ротмістрів, поручників хорогв і хорунжих. У хорогвах, як і в регулярному війську, були войскові товариші, челядь та джури, але подібно до козацького війська тут можна було авансувати з нижчих посад на вищі, бо всі уряди були виборними. Войскові товариші лісовчиків у своїх почтах мали 3–5 пахолків та до 10 джур. Військові товариші і пахолки утворювали панську чи *червону* хорогву, джури – окрему *чорну* хорогву. У підпорядкуванні кожного ротмістра були *червона* і *чорна* хорогви, крім того, безпосередньо полковникові підлягали ще дві червоні і дві чорні хорогви. Лісовчики не носили жодного захисного озброєння. Вони мали карабін, два пістолети, лук, шаблю або меч-концерж, іноді ще рогатини. Лісовчики не мали обозів, послугуючись тільки в'ючними кіньми. Це давало їм змогу робити швидкі марші і несподівані наскоки. Переправи долали по татарськи – вплав, тримаючись за кінські хвости, а в'юки з сідел переправляли по натягнутому через водну перешкоду канату-поліспасти. Щоб забезпечити раптовість появи, вони обирали неосвоєні дороги і вбивали кожного зустрічного по дорозі, аби не просочилася інформація. Так само добивали власних поранених, коли не було змоги транспортувати їх із собою. Це забезпечувало їм успіхи у глибоких блискавичних рейдах, під час яких вони тероризували населення. Без грабунку, який заміняв їм плату за службу, за повної відсутності логістики, без реквізій і контрибуцій формація не могла існувати³². Чисельність *полку* коливалася в межах 2–10 тис. з тенденцією до зменшення, позаяк лісовчики не мали звідки набирати свіжі сили для поповнення втрат. У 1610 р. лісовчики перейшли на королівську службу у підпорядкування польного гетьмана литовського Яна Кароля Ходкевича і здійснили успішний рейд до Торопця і Пскова. У 1615 р. Лісовський з 2 тис. *лісовчиків* здійснив ще сміливіший рейд, здобувши Карачев, Орел, Болхов, Белев і Перемишль. Олександр Лісовський раптово помер 11 жовтня 1616 р. після падіння з коня під Вязьмою³³.

³² Teodorczyk J. Lisowczycy. Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864. Warszawa, 1965. T. 1. S. 370–372.

³³ Dzieduszycki M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. Lwów, 1844. T. 1–2. 380+560 s.; Ekes J., Kotarski H. Aleksander Józef Lisowski. *Polski Słownik Biograficzny*. Warszawa, 1972. T. 17. S. 471–473; Wisner H. Lisowczycy. Warszawa, 1976. 356 s.; Wisner H. Lisowczycy: Łupieżcy Europy. Warszawa, 2013. 200 s.; Зорин А. Великий рейд Александра Лисовского (март–декабрь 1615 г.). *Русский сборник*. Брянск, 2009. Вып. 5. С. 224–232; Зорин А.

Рештки соратників Лісовського повернулися до Речі Посполитої, зберігши свою формацію, і були готові служити за добру плату. Саме тоді почала розгортатися Тридцятилітня війна (1618–1648), перша загальноєвропейська війна за участі більше сотні великих і малих держав. Міжконфесійне протистояння католиків з протестантами привело до утворення у Священній Римській імперії Протестантської Євангелістської унії (1608), яку очолив курфюрст Пфальца Фрідріх V фон Віттельсбах (16.08.1596–19.11.1632), та Священної Католицької ліги (1609), очоленої герцогом Баварії і курфюрстом Максиміліаном I фон Віттельсбахом (27.04.1573–27.09.1651), і втягнуло не тільки сусідні протестантські Нідерланди, Данію та Швецію, але й католицьку Францію, що виступила на боці протестантів, налякана «обіймами» австрійських та іспанських Габсбургів, які ще у 1609 р. уклали між собою союзну угоду, спрямовану проти неї. Річ Посполита була готова підтримати католицький табір, але амбітний авантюрист король Сигізмунд III, який сам загубив достатньо реальну можливість утвердження на московському престолі королевича Владислава Вази, визнаного московським боярством, зважився на чергову інтервенцію та похід на Москву у 1617–1618 рр., який скінчився Деулінським перемир'ям та підготовкою до продовження війни. Такі ж відносини були в польського короля і зі Швецією. З обома сусідами Річ Посполита мусила воювати і під час Тридцятилітньої війни³⁴. Тому безпосередня участь Польщі у цій війні обмежувалася її бойовими діями проти шведів в польсько-шведській війні, що була продовженням попередньої політики Сигізмунда III як шведського короля, усуненого шведами. Поряд із тим Польща не заперечувала проти участі своїх підданих у складі найманих контингентів спочатку на боці Католицької ліги, а потім і Франції.

Тридцятилітня війна стала періодом розквіту професійних найманих армій. Підготовка бійців була дорогою і довгою. Наприклад, аркебузирів чи мушкетерів, у яких ефективною була тільки залпова стрільба, готували роками. Тому наймали на службу цілі роти і полки підготованих бійців, які прибували зі своєю зброєю і своїми офіцерами готові до битв³⁵. У польській та литовській частинах Речі Посполитої були обмежені можливості для вербування найманців-професіоналів. Набрати кваліфікованих воїнів вдавалося тільки з двох формацій: запорозьких козаків і лісовчиків. З українського козацтва можна було набрати досвідчених піхотинців-мушкетерів³⁶, з

Александр Юзеф Лисовский: герой Смутного времени. *История военного дела: исследования и источники*. Москва, 2012. Т. 3. С. 1–203; Зорин А. Лисовчики: Александр Юзеф Лисовский и его полк в истории Смутного времени. Москва, 2017. 232 с.

³⁴ Östergren S. Sigismund: en biografi över den svensk-polske monarken. Ängelholm: Fredestad, 2005. 340 s.; Leitsch W. Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009. Bd. 1–4; Сас П. Запорожці у польсько-московській війні наприкінці Смути 1617–1618 рр. Біла Церква, 2010. 512 с.; Wimmer J. Polska–Szwecja. Konflikty zbrojne w XVI–XVIII wieku. Warszawa, 2013. S. 53–165.

³⁵ Войтович Л. Професійні наймані армії: результат «порохової революції» чи еволюції військової справи? *Воєнно-історичний вісник* (Київ). 2016. № 3(21). S. 5–11.

³⁶ Войтович Л. Козацька піхота: озброєння, організація, бойові можливості на тлі європейської лінійної піхоти кінця XV – середини XVII ст. *Проблеми історії країн Цен-*

лісовчиків – легку кінноту. Частину легкої кінноти набирали зі запорозьких козаків³⁷. Не можна погодитися з висновками, наприклад, Володимира Голобуцького, який вважав, що до найманого польського контингенту, який воював у Франції, входила німецька піхота³⁸. Наймані війська коштували завжди дорого і їх складно було набрати, а тим більше під час такої війни. І хто став би набирати в польських землях німецьких піхотинців чи дозволив би забирати вже залучених до польського війська? Уряд Речі Посполитої не заперечував проти наймання козаків, сподіваючись, що в такий спосіб їхні проблеми самі собою будуть вирішені. Це стосувалося і лісовчиків, яких прагнули позбутися ще швидше, тільки-но відпадала необхідність у цій формації, розуміючи, що за потреби вони повернуться і знайдуть можливість для поповнення своїх рядів. Зрозуміло також, що наймали не реєстрових козаків, яких утримував уряд, а козаків нереєстрових, яких завжди було в рази більше і з якими уряд мав проблеми, не бажаючи визнавати реального стану речей. Козацькі гетьмани записували частину нереєстрових джурами або ділили отриману плату, але це відбувалося у періоди воєн, а між війнами серед запорожців було достатньо досвідчених воїнів, яких можна було набрати на службу.

Література, присвячена проблемі участі українських козаків у Тридцятилітній війні, досить численна³⁹, але багато дослідників не беруть до уваги особливостей набору

тральної та Східної Європи: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 3. С. 64–79.

³⁷ Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVII ст. Київ, 1998. С. 223.

³⁸ Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. С. 317.

³⁹ Костомаров М. Богдан Хмельницький. Київ, 2004. С. 48, 160–161; Dembolęcki W. Przewagi elearów polskich co ich niegdy lisowczykami zwano, które czynili w państwach Cesarzkich przeciwko heretykom... Dzieło wydane... roku 1623. Puławy, 1830. С. 74–75; Diwald H. Wallenstein. Biographie. Berlin, 1987. S. 123; Борщак І. Козаки Хмельницького під Дюнкерком 1645 (за невиданими документами архівів військового міністерства і міністерства закордонних справ у Парижі). *Українська трибуна* (Варшава). 1922. 6 січня; Борщак І. Гетьман Пилип Орлик і Франція. Сторінки дипломатичної історії. *Записки НТШ*. Львів, 1924. Т. 134–135. С. 87; Gayecky G., Baran A. The cossaks in the Thirty yars war. Roma, 1969. Vol. 1: 1619–1624. 140 p.; Gayecky G., Baran A. The cossaks in the Thirty yars war. Roma, 1983. Vol. 2: 1625–1648. 240 p.; Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-ім році. *Український історик*. 1970. № 1–2 (37–38), 76–81; Крип'якевич І. Козаччина у політичних комбінаціях 1620–1630-х років. *Записки НТШ*. Львів, 1914. Т. 117–118. С. 65–114; Голобуцький В. Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. Киев, 1962. С. 84; Голобуцький В. Про одну легенду з історії України XVII ст. *Український історичний журнал*. 1985. № 9. С. 132–140; Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994. С. 297–314; Wójcik Z. Czy Kozacy Zaporoscy byli na służbie Mazarina? *Przedłqd Historyczny* (Warszawa). 1973. Т. 64, zesz. 3. S. 580–585; Вергун І. Чи козаки Хмельницького брали Дюнкерку в 1646 році? *Визвольний шлях* (Лондон). 1980. Кн. 5(386). С. 626; Сергійчук В. Українські козаки у Франції. *Наука і суспільство* (Київ). 1988. № 3. С. 68–71; Сергійчук В. Іменем війська запорозького. Українське козацтво у міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. Київ, 1991. С. 129–134; Федорук А. До проблеми участі козаків у боях за Дюнкерк 1646 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*: зб. наук. статей. Чернівці: Золоті литаври, 1999.

і формування найманих військ або по-різному трактують інформацію джерел, часто у патріотичному запалі, що приводить до гострих дискусій і протилежних висновків із багатьох питань. Загалом запорожців і лісовчиків не завжди можливо розділити.

Спробуємо проаналізувати найважливіші дискусійні моменти цієї, безперечно, актуальної проблеми. Війна почалася доволі несподівано і застала обидві сторони конфлікту недостатньо підготованими. Оголошення бунтівниками протестантських депутатів чеського сейму, які 5 травня 1618 р. звернулися до імператора Священної Римської імперії Матвія фон Габсбурга з протестом на дії чеського короля Фердинанда Штирійського⁴⁰, призвели до бунту в Празі. У червні 1618 р. почалися бойові дії зі здобуття чеським військом, очоленим генерал-лейтенантом графом Індржихом Матіашем фон Турн-Вольсасіна (24.02.1657–26.01.1640)⁴¹, замку Крумлов на р. Влтаві, який своїми розмірами та потужністю поступався тільки Празькому Граду. 21 листопада 1618 р. кондотьєр на чеській службі граф Ернст фон Мансфельд (1580–29.11.1626)⁴² із 20-тисячним найманим різноетнічним протестантським військом після трьох штурмів здобув Пльзень. Іспанські Габсбурги перекинули армію з Фландрії, яка одночасно з австрійським військом вторглася у Чехію. Граф Турн з полковником Андреасом Шликом блокували фландрську армію у Будвайзе. А тим часом австрійські емісари посол граф Адольф Алтген і Петер Фукс⁴³ за мовчазної згоди короля Сигізмунда III почали вербувати волонтерів на австрійську службу, переважно запорозьких козаків.

Але події розвивалися дуже стрімко. Чеський сейм оголосив недійсним обрання королем Фердинанда II Габсбурга. Його підтримали сейми Моравії, Сілезії і Лужиць. 26 серпня 1619 р. чеським королем обрали Фрідріха V курфюрста Пфальцу, не так главою Протестантської унії, як зятем англійського короля, на допомогу

Т. 3. С. 87–98; Федорук А. Козаки в контексті військового мистецтва Тридцятирічної війни (1618–1648 рр.). *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.* Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 116–120; Федорук А. Бій під Івоа 1636 р.: особливості тактичного мистецтва козаків у Тридцятирічній війні. *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку».* (Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.). Доповіді та повідомлення. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острого: Вид-во На УОА, 2006. Т. 2. С. 460–463; Федорук А. «Лісовчики» в битві на Белой горі 1620 г. (К вопросу о военной деятельности украинского казачества после окончания русской Смуты). *Смутное время в России: конфликт и диалог культур.* Санкт-Петербург, 2012. С. 258–261; Макух С. Казаки наемники в Тридцатилетней войне 1618–1648. *Зеркало недели* (Київ). 2004. 24–29 апреля. № 16 (491).

⁴⁰ Матвій фон Габсбург (24.02.1557–20.03.1619), який був королем Чехії (Матяш II) (11.03.1608–16.05.1617), у 1612 р. він став німецьким королем і від 20 січня 1612 р. – імператором Священної Римської імперії. Зрікшись чеської корони, він поставив 6 червня 1617 р. королем Чехії свого двоюрідного брата Фердинанда Штирійського, який відразу ж почав переслідувати чеських протестантів.

⁴¹ Hallwich H. Turn-Valsassina, Graf von Matthias. *Allgemeine Deutsche Biographie.* Leipzig, 1895. Bd. 39. S. 70–92.

⁴² Krüssmann W. Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen krieg. Berlin, 2010. 742 s.

⁴³ Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-ім році. С. 76.

якого чехи розраховували. Курфюрст прийняв це обрання і 4 листопада 1619 р. був коронований. Тим часом, розгромивши біля Требішова на початку вересня 1619 р. лідера угорських католиків графа Дьєрдя Другета-Гомонаї (1583–1620), який залишив Кашшу (Кошіце) і відступив через карпатські перевали до Галичини, 20-тисячне угорське військо князя Габора Бетлена 16 жовтня 1619 р. здобуло Пожонь (Братиславу), а в листопаді підійшло до Відня. 27 листопада 1619 р. Габор Бетлен зайняв літню резиденцію імператорів Еберсдорф.

Між тим Дьєрдь Другет-Гомонаї не гаяв часу. Він ще раніше провадив переговори з командиром лісовчиків полковником Валенти Рогавським, який погоджувався на кондотьєрську службу за умови оплати по 15 злотих за 5 тис. козаків і пахолків та повного права на військову здобич. Зрештою, отримавши частину виплат, Рогавський рушив до Спіша наприкінці жовтня з 4 тис. лісовчиків, але був розбитий і відступив до Кросна. Тут Рогавський долучив щонайменше 6 тис. запорожців, на вербованих австрійськими емісарами. Полковник лісовчиків Рогавський став гетьманом всього війська. Як пізніше заявив Габору Бетлену крайчий великий коронний, а згодом один з героїв Хотинської битви 1621 р. Станіслав Любомирський (1583–17.06.1649), у цьому війську «польської крові було мало»⁴⁴. Сучасник цих подій, пізніший львівський бургомістр, хроніст і поет Бартоломей Зіморович (20.08.1597–14.10.1677) у збірці поезій, присвячених лісовчикам, виданих у Кракові 1620 р., писав, що *лісовчики* розмовляли українською мовою⁴⁵, очевидно, автор вважав так на підставі почутих розмов під час проходження цих підрозділів через Львів.

Капітан Верхньої Угорщини Дьєрдь І Ракоці (8.06.1593–11.10.1648), якому Габор Бетлен доручив охорону свого тилу, довідавшись про приготування графа Другета, негайно повідомив свого князя. Але Бетлен не повірив, що Другет-Гомонаї зміг за такий короткий час зібрати значні сили. Його безпечність приспала пильність молодого Ракоці, який дозволив Другету з козаками форсувати Лубківський перевал. 21–22 листопада 1619 р. біля с. Стрипсько під Гуменним козаки і лісовчики розгромили 7-тисячне військо Ракоці (2 500 гусарів, 2 тис. комітатського ополчення та 2,5 тис. угорських опришків *собо́дів*), він втратив до двох тисяч і відступив до Шарошпотока, а потім замкнувся в потужному замку Макк, який переможці обложили.⁴⁶ У цій битві відзначилися ротмістри лісовчиків Єронім Кличковський та Станіслав Русиновський, які зі своїми хорогвами атакували противника, а потім імітували втечу, заманивши угорців в оточення. Було здобуто 17 прапорів, три з

⁴⁴ Szabó K. Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. *Történelmi Tár*. (1881). 2. Füz. S. 283–343.

⁴⁵ Zmrcz B. [Zimorowicz Józef Bartolomej]. *Żywot kozaków Lisowskich. Także i potyczki ich szczęśliwe*. Kraków, 1620. 140 s.

⁴⁶ Nagy L. Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Budapest, 1969. S. 182–199; Sándor P. Bethlen Gábor, a Magyar királyság és a Porta (1619–1621). *Századok*. Budapest, 2011. Nr 135(2011-4). S. 915–973; Borbély Z. A Homonnai Druget György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi háttéréhez. Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Kolossvár, 2014. 295–309; Borbély Z. A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Eger, 2015. S. 110–208.

яких Рогавський відіслав до короля Сигізмунда III, а решту – імператору. Другет повів це військо до Кашші (Кошиць) та Еперешу (Пряшева), але прихильники Габсбургів переважно були репресовані, і Другета ніхто не підтримав⁴⁷.

Коштів на подальше утримання майже 10-тисячного війська у графа Другета не було. Військо збунтувалося. Представник короля Сигізмунда III белзький хорунжий Адам Ліпський наполягав на поході під Відень проти Габора Бетлена. Другет хотів продовжувати боротьбу з Ракоці. Більшість лісовчиків і козаків разом з Рогавським через Дукельський перевал повернули за Карпати 16 грудня 1619 р., попутно грабуючи села і містечка. У Дуклі на військовій раді було скинено з гетьманства Рогавського і замінено на Ліпського. Ліпський не належав до формації лісовчиків, отже, їхні представники на цій раді не мали більшості.

27 листопада 1619 р., отримавши у щойно здобутому Еберсдорфі звістку про розгром війська Ракоці, князь Бетлен Габор зняв табір і повернув назад. У січні 1620 р. він уклав перемир'я з Габсбургами. Залишившись без козаків і лісовчиків, граф Дьєрдь Другет-Гомонаї не зміг протистояти Габору Бетлену і невдовзі загинув 21 липня 1620 р.⁴⁸.

Габор Бетлен підступив до карпатських перевалів і польний гетьман коронний Станіслав Конєцпольський з великим конюшим коронним князем Криштофом Збарзьким спішно перекинули військо до перевалів, щоб стримати угорців від вторгнення. У таборі Ліпського в Жмігруді було обрано новим очільником-гетьманом Єроніма Кличковського, який з 4 тис. лісовчиків та запорожців виступив на цісарську службу. Решта війська з Рогавським, яке не захотіло найматися, було розпущено⁴⁹.

Серед розпущеного війська більшість становили саме лісовчики, бо полковнику Рогавському вдалося невдовзі зібрати 1 200 бійців, з якими він взяв участь у виправі коронного гетьмана до Цецори. Лісовчики вели себе мужньо до останнього бою, полковник Рогавський зумів вирватися з близько 700 бійцями і далі успішно воював з татарами у війську Станіслава Конєцпольського аж до смерті 30 листопада 1625 р., очолюючи решту лісовчиків⁵⁰.

Єронім Кличковський зі своїми козаками воював у Чехії і загинув в околицях Горна 4 березня 1620 р.⁵¹. Формацію очолив полковник Станіслав Русиновський. У її складі залишалося щонайменше 3 тис. лісовчиків і українських козаків. Папський

⁴⁷ Kudelka F. Bitwa pod Humiennem. *Przegląd Powszechny*. 1902. T. 85. S. 187–199; Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-ім році. С. 76–81.

⁴⁸ Dzieduszycki M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. Lwów, 1844. T. 1. S. 200–202; Szilágyi S. Rákóczy György. Budapest, 1893. S. 70–72; Angyal D. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. *Magyar Nemzet története* / ed. S. Szilágyi. Budapest, 1898. 6 köt. S. 240–241; Teodorczyk J. Walenty Rogawski. 2 pol. XVI w. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław, 1988–1989. T. 31. S. 324–325.

⁴⁹ Dzieduszycki M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. T. 1. S. 196–201.

⁵⁰ Dembolski W. Przewagi elearów polskich... S. 33–36; Magnuszewski W. Z dziejów elearów polskich. Warszawa, 1978. 215 s.

⁵¹ Dzieduszycki M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. T. 1. S. 340–341; Kersten A. Hieronim Kleczkowski vel. Jarosz nazw. Takży Wojciechem, rzadziej Stanisławem (zm. 1620). *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław, 1967. T. 12/4, zesz. 55. S. 557–558.

нунцій у Венеції в реляції до Риму від 20 серпня 1620 р. повідомляв про прибуття до цісарського війська 5 тис. козаків «з-над Чорного моря», яких очолював капітан Хасана Тараса⁵². Зрозуміло, що частину цього підкріплення було включено до складу полку Русиновського, тому не можна відкидати можливої участі українців у знаменитій битві на Білій горі 8 листопада 1620 р.

Імперське військо К. Б. де Бюкуа з'єдналося з військами глави Католицької ліги баварського герцога Максиміліана I та його фельдмаршала Йогана Церкласа фон Тіллі (1559–30.04.1632)⁵³, досягнувши кількості 28 тис. Тіллі відразу ж відтіснив військо Фрідріха V до Праги. Вирішальна битва відбулася 8 листопада 1620 р. біля Білої Гори. Протестантським військом чисельністю близько 23 тис. із 10 гарматами командував герцог Христіан I фон Ангальт-Бернбург (11.05.1568–17.04.1630). Обидві армії складалися з найманців. Герцог Христіан I не зміг використати переваг місцевості, розгорнувши військо рівномірно по фронту. Він пробував застосувати нідерландську побудову, але його військо було не привчене до цієї системи. П'ять *терцій*⁵⁴ Тіллі і п'ять баварських терцій Максиміліана виявилися стійкішими і довели свою перевагу. Протестантське військо розпочало хаотичний відступ, який переріс у втечу. Від повного розгрому протестантів врятував герцог Вільгельм фон Саксен-Веймар (27.07.1598–17.05.1662), який прикрив їхній відступ і до останнього

⁵² Gayecky G., Baran A. The cossaks in the Thirty yars war. Roma, 1969. Vol. 1: 1619–1624. S. 75.

⁵³ Klopp Onno. Tilly im dreisigjährigen kriege. Bd. Stuttgart, 1861. S. 131–220; Wittich K. Tilly Johann T'Serclaes Graf von. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1894. Bd. 38. S. 314–350; Rill B. *Tilly. Feldherr für kaiser und Reich*. München, 1984. 335 s.; Kavka F. *Bílá hora a české dejiny*. Praha, 2003. 325 s.; Rebitsch R. *Wallenstein. Biografie eines Machtmenschen*. Wien, 2010. 232 s.

⁵⁴ Терція (tercio) – полк в іспанських та німецьких військах другої половини XVI – середини XVII ст. у складі 12 рот. Десять рот пікінерів мали у своєму складі по 3 офіцери, 8 унтер-офіцерів, 219 пікінерів (половина з яких була без доспівів) і 20 мушкетерів. Дві роти аркебузирів мали по 3 офіцери, 8 унтер-офіцерів, 224 аркебузири та 15 мушкетерів. Всього в терції з командиром було 3 001 ос., серед них офіцерів – 37, унтер-офіцерів – 96, пікінерів – 2 190, аркебузирів – 448, мушкетерів – 230. *Терція* розгорталася в три лінії, розташовані на зразок римських легіонів у шахматному порядку (дві баталії у першій та третій лініях і одна найбільша – у другій). Кожна баталія у перших двох–трьох шеренгах мала аркебузирів (яких поступово повністю замінили мушкетери), які оточували її з усіх боків. Всередині були пікінери у латах і без лат з відповідною довжиною пік. Така побудова давала змогу вести вогонь по противнику майже до прямого зіткнення. Аркебузири могли відступити всередину баталії або ж взяти участь у зіткненні, використовуючи свої мечі. При наступі аркебузири чи мушкетери могли перегрупуватися в центрі на всю глибину (глибина баталії була звично 10 шеренг) і вести залповий вогонь, за якого кожна наступна шеренга після залпу попередників ділилася навпіл і займала перший ряд. Тоді пікінери прикривали фланги, а при прямому контакті зникали ряди попереду стрільців, які також могли брати участь у рукопашному бою. Тож при відступі мушкетери могли вести безперервний залповий вогонь, маючи прикриті фланги. Після кожного залпу шеренга стрільців ділилася навпіл і відступала назад. Такий маневр аркебузирів (потім мушкетерів) мав назву *караколе – рух слимака*. Цей тип стрільби застосовували мушкетери та фузилери ще протягом перших двох третин XVIII ст. (Quatrefages R. *Los tercios*. Madrid, 1983. 522 p.; Quatrefages R. *La revolucion militar moderna. El crisol español*. Madrid, 1996. 438 p.; Giménez M-J. *Tercios de Flandes*. Madrid, 1999. 284 p.).

залишався на полі бою. 7-тисячне угорське військо трансильванського князя Габора Бетлена не встигло підійти на поле битви. Протестанти втратили 5 тис. проти 2 тис. у католиків.

Кіннота фельдмаршала Тілли мала 7 550 осіб. У її складі був полк Станіслава Русиновського. Цей полк розгромив 5-тисячну угорську кінноту, яка становила третю лінію протестантського війська, і здобув 52 штандарти, серед них головне знамено чеського короля Фрідріха V та його шатро⁵⁵. Кількісно цей полк мусив бути співрозмірним з угорцями, тобто налічував не менше 4–4,5 тис. осіб. З них запорожці, що прийшли з поповненням, про яке згадував папський нунцій, могли становити до 1,5 тис. осіб. Виглядає, що в битві біля Білої гори у складі полку Русиновського були і запорожці, але основну його частину становили-таки лісовчики.

Після цієї битви полковник Станіслав Русиновський з більшістю лісовчиків повернувся до Польщі, взяв участь у битві під Хотиним (1621), де був важко поранений⁵⁶. В армії Тілли залишився польсько-український полк Станіслава Стройновського, який 1622 р. налічував у своїх рядах від 3 800 до 5 000 осіб⁵⁷. Полк Станіслава Стройновського відзначився у Сілезії в битвах під Клодзьком (травень, 1622) та під Габельшвертом (червень, 1622), а також під Спішем у Словаччині (серпень, 1622)⁵⁸. Далі цей полк перекинули на Рейн, де він прославився знаменитою переправою під Друсенгеймом (1622) і успішно воював до 1625 р.⁵⁹

У самій Речі Посполитій розгорталися репресії проти героїв Хотинської війни. За межами реєстру залишилося більше 30 тис. запорожців, які мали досвід участі у цій війні. Лісовчиків, що брали участь у Хотинській війні, залишилося буквально кілька сотень. Але у 1623 р. сейм підтримав ухвалу сеймика у Вишні Руського воєводства, прийнявши «Акт про запобігання жовнірській конфедерації і всілякій домашній сваволі», який дозволяв вживати війська проти самочинної жовнірської конфедерації, оголошуючи її учасників ворогами Вітчизни і караючи їх баніцією (Вигнанням) та інфамією (позбавленням честі)⁶⁰. Наступна постанова 1624 р. «Про оборону проти свавільників» прямо вказувала на *лісовчиків*, які «з хорогвами і знаками воєнними ... немалим числом ... до інших панств за кордоном». Постанова передбачала амністію тим, хто повернеться протягом 12 тижнів і складе зобов'язання не вдаватися до забороненої діяльності⁶¹. Лісовчики не мали стосунку до рокошу 1622 р., коли збунтувалося військо, з яким не розраховалися за Хотинську війну, але обидві постанови розпускали їхню формацію. У 1625 р. нова постанова «Умови забезпечення безпеки Речі Посполитої» передбачала глейтові листи безпеки для

⁵⁵ Kavka F. *Bílá hora a české dejiny*. Praha, 2003. S. 293–302.

⁵⁶ Szymona Starowolskiego *Wojownicy sarmaccy / przełożył, wstępem poprzedził i przypisami opatrzył J. Starnawski*. Warszawa, 1978. S. 272.

⁵⁷ *Theatrum Europaeum oder Warhafftige beschreibung alter und jeden denckurirdiger Geschichten 1617–1629*. Frankfurt am Main, 1662. T. 1. S. 545.

⁵⁸ Dzieduszycki M. *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. T. 2. S. 107–109, 143–156, 207–212.

⁵⁹ Teodorczyk J. *Wojskowość polska w pierwszej połowie XVII w. Historia wojskowości polskiej. Wybrane zagadnienia*. Warszawa, 1972. S. 180.

⁶⁰ *Volumina legum*. Petersburg, 1859. Vol. 3. F. 449. S. 216.

⁶¹ *Ibid.* F. 453–466. S. 223.

всіх, хто повертався на службу в польське військо⁶². У 1626 р. сейм вже опікувався відновленням *почесних людей* відповідно до попередньої постанови⁶³. Але у 1629 р. постанова *про гурти свавільні* знову повторила раніші заборони⁶⁴.

Вказані постанови сприяли поповненню рядів лісовчиків у війську Габсбургів. Командував цією формацією у 1625–1626 рр. полковник Ідзі Калиновський, який почав кар'єру ще за Олександра Лісовського у 1610 р. під час московської авантюри. Воювали ці козаки навіть на італійському фронті⁶⁵. Решта лісовчиків була виведена до Польщі і у 1626–1628 рр. воювала в Пруссії в ході польсько-шведської війни 1626–1629 рр. під командуванням полковника Миколая Мочарського. У невдалій битві під Гневом (22.09–1.10.1626)⁶⁶ їх було близько 400 осіб у складі двох хорогв, а в переможній битві під Чорним (Гаммерштейном) (12–17.04.1627) теж кількесот осіб⁶⁷. Сам Мочарський залишався на королівській службі і загинув у битві з українськими козаками гетьмана Павла Бута (Павлюка) під Кумейками 16 грудня 1637 р.

Після поразки під Брейтенфельдом (17.09.1631) та смертельного поранення Тіллі на р. Лех (15.04.1632), не маючи чим стримати наступ протестантів, на боці яких виступала блискуча шведська армія Густава II Адольфа, імператор знову звернувся до відставного генералісімуса Альбрехта Венцеля Еусебіуса фон Валленштайна герцога фон Фрідланд (24.09.1583–25.02.1634), який прибув з армією, набраною власним коштом⁶⁸. Знаменитий полководець намагався найняти якомога більше козаків, але наштотхнувся на протидію польського уряду в умовах конфронтації з Московією і Швецією за постійної загрози серйозних кримських нападів. Крім того, у 1626 р. під командуванням барона Ді Дона в армії Валленштайна вже служило 4 тис. козаків, які були відпущені без оплати за останні три місяці, що теж впливало на вербування нових контингентів, яке 8 грудня 1631 р. оголосив генералісімус, обіцяючи таке щоденне утримання: два фунти хліба, фунт м'яса, два пива, одне вино, пів корця вівса на тиждень для коня і плату в розмірі 6 рейнських талерів на місяць. Тому в 1632 р. у війську Валленштайна в Сілезії воювало тільки 2 тис. українських козаків. 29 січня 1633 р. під Штреленом козаки були

⁶² Volumina legum. Petersburg, 1859. Vol. 3. F. 489. S. 235.

⁶³ Ibid. F. 499. S. 240.

⁶⁴ Ibid. F. 613. S. 294.

⁶⁵ Dzieduszycki M. Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków. T. 1. S. 212, 249, 332, 360; T. 2. S. 30, 52, 116, 273–274, 283, 345, 389, 443–444; Kotarski H. Kalinowski Idzi. *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław, 1964–1965. T. 11. S. 454–455.

⁶⁶ Podhorodecki L. Rapier i koncerz. Warszawa, 1985. S. 154–160; Skworoda P. Hammerstein 1627. Warszawa, 2006. 256 s.

⁶⁷ Podhorodecki L. Rapier i koncerz. Warszawa, 1985. 1. S. 66–172.

⁶⁸ Wittich K. Wallenstein Albrecht Wenzel Eusebius von. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1900. Bd. 45. S. 582–641; Karl von Boehn. Wallenstein. Wien, 1926. S. 45; Helmut D. Wallenstein. *Biographie*. Berlin, 1987. 575 s.; Weir W. Fatal Victories. Connecticut, 1993. 272 p.; Івонин Ю. Альбрехт Валленштейн. *Вопросы истории* (Москва). 2003. № 1. S. 48–77; Mann G. Wallenstein. Hamburg: Spiegel-Verlag, 2006. 1293 s.; Rebitch R. Wallenstein. *Biographie eines Machtmenschen*. Wien, 2010. 232 s.; Schubert I., Reichel M. Die blut'ge Affair' bei Lützen. Wallensteins Wende. Wettin, 2012. 304 s.

розгромлені шведами і втратили більше 500 осіб. Далі, незважаючи на заборону короля Владислава IV найму і виведення війська з Речі Посполитої, число козаків у лютому 1633 р. сягнуло 6 тис. Але сюди ввійшли і рештки цих підрозділів, які воювали в Ломбардії, біля озера Комо і на Рейні. Вони вже не становили єдиної формації, а були розкидані по різних полках армії Валленштайна⁶⁹.

Восени 1631 р. через Москву до запорозьких козаків була відправлена шведська місія у складі капітана П'єра д'Адміраль і фендріха Жака де Грева. Залишивши в Києві свого провідника-путівльця Григорія Гладкого, місія заблукала і замість Запорозжя потрапила до Переяслава, де реєстровий гетьман Іван Кулагга-Петражицький заарештував її, повідомив польський уряд і таємно передав йому шведських посланців⁷⁰. Перша спроба залучити запорожців до протестантського табору закінчилася невдачею.

У 1635 р. Польща поспішила скористатися ситуацією після загибелі шведського короля Густава II Адольфа. Але шведський флот повністю контролював балтійське побережжя. Польський флот у складі десяти фрегатів і двох галер відразу ж був розгромлений. Тоді Владислав IV наказав козацькому полковнику Костянтину Вовку, учаснику Хотинської битви і ротмістру коронного війська у Смоленській кампанії 1632–1634 рр., набрати півтори тисячі січовиків, добре обізнаних із морською справою, і прибути до Ковна (Каунаса). Одночасно у литовському Юрбурзі під наглядом козацького майстра почалося будівництво 30 чайок, необхідне обладнання для яких доставляли коштом уряду. 19 липня 1635 р. з гирла Німану флотилія чайок під командуванням полковника Вовка вирушила до Кенігсбергу. Але до того часу бойові дії у Прибалтиці стихли і почалися переговори, в ході яких шведи захопили флагманський фрегат польського флоту «Чорний орел». І король наказав атакувати шведську ескадру, яка стояла в Піллау. Вовк провів свої чайки вночі з 30 на 31 серпня і несподівано атакував шведів, захопивши в абордажному бою великий шведський транспорт, який пізніше був обмінаний на польський флагманський фрегат. Після цього бою козацькі чайки ще два тижні крейсерували між Піллау і Кенігсбергом. 12 вересня 1635 р. було укладено мир на 26 років. 23 вересня 1635 р. король наказав розрахуватися з козаками, виплативши їм у Торуні 15 тис. золотих і дозволивши їм забрати здобуті трофеї. Чайки з бойовими припасами мали бути відведені до Ковна і там зберігатися до нових потреб⁷¹.

Тоді ж за угодою від 23 вересня 1635 р. полковник Павло Носковський привів в імперську армію козацький контингент за плату по 6 талерів рядовим козакам. Сам полковник мав отримувати 200 талерів. Козаки воювали в Пікардії та Ельзасі, але восени 1636 р. залишили службу через вічні проблеми з оплатою⁷². Лісовчиків

⁶⁹ Баран О. Валленштайн і козаки. *Український історик*. 1978. Ч. 1–3 (57–59). С. 40–51.

⁷⁰ Szelaḡowski A. Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632. *Kwartalnik Historyczny*. Lwów, 1899. T. 13. S. 685–700; Грушевський М. Історія України-Руси. Київ; Львів, 1922. Т. 8. С. 129–132.

⁷¹ Мамчак М. Костянтин Вовк, полковник. *Мамчак Мирослав. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів*. Снятин, 2005. С. 111–113.

⁷² Войтович Л. Козацьке військо на іноземній службі у 1618–1648 рр. *Леонтій Войтович. Віктор Голубко. Історія війн і військового мистецтва*. Харків, 2018. Т. 2. С. 143–144.

серед них вже майже не було. Формация, по суті, перестала існувати, а її рештки розбрелися по різних формуваннях.

Польський уряд не розплатився із запорозькими козаками, які брали участь у Смоленській кампанії, і не дуже противився набору цих козаків до імперської армії, яка вела переможну кампанію на Рейні. Козаки брали участь у Гессенській кампанії 1636 р., зокрема у здобутті Сеста (27 вересня 1636 р.) та інших міст⁷³. Чотири тисячі козаків, очолених полковником Тараським, воювали в складі імперського війська у Люксембурзі⁷⁴ проти французької армії принца Луї де Бурбон-Суассон (1.05.1604–6.07.1641)⁷⁵. Вони відзначилися перемогою при Івоа⁷⁶.

Виникає питання, хто такий полковник Тараський? Чи не був це Федорович Тарас на прізвище Трясило (? – 1639), гетьман нереєстрових козаків (1630, 1634–1635), чигиринський реєстровий полковник (1632)⁷⁷, учасник Смоленської кампанії, який розбив московське військо під Щелкановим (10 квітня 1634 р.)⁷⁸. На січневій раді 1635 р. він не тільки здав гетьманство, але й спалив власний двір і покинув козацькі землі⁷⁹. Вважають, що колишній гетьман відразу ж кинувся шукати притулку на Дону та московській службі, але Тарас Чорний, який трапляється в документах цього періоду, радше родич гетьмана Григорія Чорного, ніж Тарас Федорович. Напевно, Тарас Федорович зі своїми прихильниками подався на цісарську службу і відзначився у боях в Люксембурзі.

Найбільш дискусійним залишається питання участі українських козаків у здобутті Дюнкерка в 1646 р.⁸⁰ Вступ Франції у Тридцятилітню війну на боці протестантського союзу змусив останню воювати на кількох фронтах зі значними втратами. Ще керівник французького уряду кардинал герцог Арман-Жан дю Плессі де Рішельє (9.08.1585–4.12.1642) через свого посла 3 березня 1637 р. звернувся

⁷³ Баран О. Козаки на імператорській службі в роки 1635–1636. *Український історик*. 1974. Ч. 1–3 (41–43). С. 5–22.

⁷⁴ Про це повідомляла газета «Gazette de France» № 81 за 1636 р.

⁷⁵ Courcelles Jean-Baptiste-Pierre Jullien de. *Dictionnaire historique et biographique des généraux français, depuis le onzième siècle jusqu'en 1821*. Paris, 1821. S. 43–46.

⁷⁶ Федорук А. Бій під Івоа 1636 р.: особливості тактичного мистецтва козаків у Тридцятирічній війні. *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»*. (Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.). Доповіді та повідомлення. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог: Вид-во На УОА, 2006. Т. 2. С. 460–463.

⁷⁷ Ковалець Т. Тарас Федорович: спроба реконструкції історичного образу, або козацька доля – наче голлівудський сценарій. *Військово-науковий вісник*: зб. наук. праць. Київ, 2016. Вип. 25. С. 33–45.

⁷⁸ Gayecky G., Baran A. *The cossaks in the Thirty yars war*. Roma, 1983. Vol. 2: 1625–1648. S. 140.

⁷⁹ Іванцов І. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635–1638 рр. Київ, 2002. С. 64.

⁸⁰ Федорук А. До проблеми участі козаків у боях за Дюнкерк 1646 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*: зб. наук. статей. Чернівці: Золоті литаври, 1999. Т. 3. С. 87–98.

до польського уряду з проханням про залучення на французьку службу козацьких контингентів⁸¹. Досі Польща дозволяла наймати війська тільки цісарю і католицькій коаліції. Тому перемовини йшли важко. Наступник Рішельє кардинал Джуліо Мазаріні (14.07.1602–9.03.1661) продовжив ці переговори. Французи допомогли полякам розв'язати суперечку з Вюртенбергом у справі контрибуції з сілезьких князівств Ополе і Ратибор, які були під польським протекторатом, а взамін поляки таки дозволили набрати їм козацький контингент у 1645 р.

21 вересня 1644 р. Віконт де Брежі, французький посланець при польському дворі, доносив кардиналу Мазаріні про налагодження контактів із козаками, зазначивши при цьому, що до переговорів залучений «... і нині дуже здібний полководець Хмельницький, його тут при дворі поважають». У жовтні 1644 р. де Брежі писав: «...цими днями був у Варшаві один зі старшин козацької нації полковник Хмельницький, про якого я мав честь писати Вашій еміненції. Він був у мене, я мав з ним дві розмови. Це людина освідчена, розумна, сильна в латинській мові, що стосується служби козаків у його величності, то якщо війни з турками не буде, Хмельницький готовий допомогти мені в цій справі»⁸². Зрозуміло, що мова не йшла про наймання реєстрових козаків, просто із запорожцями контакт можна було встановити тільки через реєстрову старшину. У переговорах брали участь також Солтенко та полковник коронного війська Пржемський. Вони погоджувалися набрати 1 800 піхотинців та 800 кавалеристів з оплатою по 12 ріксталерів, а старшині по 120⁸³. У ході переговорів Богдан Хмельницький навіть їздив до Франції та особисто зустрічався з генералісимусом принцом Луї II де Бурбон-Конде (8.09.1621–11.12.1686). Це підтвердив П'єр Шевальє, французький офіцер і секретар графа де Брежі, який брав участь у цих перемовинах і супроводжував козаків до Дюнкерка, у своїй книзі, виданій в Парижі 1663 р. «Хмельницькому, який з'явився з глибин Росії у Францію, порадили, щоб показати себе тут, звернутись до Вас, монсиньйор, який і може засвідчити його доблесть»⁸⁴. Сам Б. Хмельницький у 1655 р. при зустрічі з французьким агентом із гордістю називав принца Конде «своїм старим вождем» та із задоволенням згадував дні, які провів у Франції⁸⁵.

⁸¹ Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza w. Litewskiego. Poznań, 1839. T. 1. S. 337.

⁸² Половцов А. О малороссийских казаках на французской службе в 1646 г. *Труды XI Археологического съезда*. Киев, 1902. Т. 2. С. 123.

⁸³ Борщак І. Козаки Хмельницького під Дюнкерком 1645 (за невиданими документами архівів військового міністерства і міністерства закордонних справ у Парижі). *Українська трибуна* (Варшава). 1922. 6 січня.

⁸⁴ Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. Avec un Discours de levre Origine, Pays, Moeurs, Gouernement et Religion. Et un autre des Tartares Précopites. Paris, 166. P 12; Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар. Київ, 1993. С. 19.

⁸⁵ Половцов А. О малороссийских казаках на французской службе в 1646 г. *Труды XI Археологического съезда*. Киев, 1902. Т. 2. С. 123; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. С. 48.

Останнє було би можливим тільки тоді, якби Хмельницький справді зустрічався з принцом Конде, що, своєю чергою, було можливим тільки у Франції.

Набраний контингент, близько 2–2,5 тис. піхотинців, зібрали у Гданську, куди 24 квітня 1654 р. прибув граф де Брежі, щоб особисто перевірити зосередження і відправку цього війська, а далі з П'єром Шевальє і полковником Пржемським цих козаків перевезли морем до Копенгагена і далі до Кале, де вони поступили під командування генерал-майора Клода де Летуфа барона де Сіро (12.07.1600–6.04.1652). Барон почав свою кар'єру в 15 років як волонтер голландської армії, у якій пробув до 1620 р. Далі він служив у війську герцога Савойї в Генуї, воював проти князя Габора Бетлена (1625), потім у війську герцога Франца Альберта фон Саксен-Лауенбурга, воював у католицькому війську проти Данії (1627) та шведського короля Густава Адольфа (1635), повернувся до Франції, відзначився в Аррасі (1640) та в битві при Рокруа (1643). Після Дюнкерка став генерал-лейтенантом. Помер від мушкетної рани. Мемуари його були видані в Парижі у 1683 р.⁸⁶ З легкої руки Ілька Борщака барон Сіро став козацьким полковником, знаменитим пізніше Іваном Сірком⁸⁷, що і призвело до стереотипу, який гуляє досі.

Облога Дюнкерка тривала від 7 вересня до 11 жовтня 1610 р. Цю важливу фортецю, яку з моря підтримувала іспанська ескадра, обороняв 5-тисячний гарнізон під командуванням досвідченого генерала маркіза Лейдена. Іспанці не вірили в можливість облоги і штурму такої потужної фортеці. Але, здобувши Фюрн, принц Конде перекрив канали, якими з Дюнкерка можна було дістатися до бельгійських міст. Крім того, 10 лінійних кораблів і 15 фрегатів союзного голландського флоту заважали іспанській ескадрі. У розпорядженні принца Конде було 10 тис. піхоти на 5 тис. кавалерії. Військо відразу ж приступило до будівництва циркумвалаційної лінії для захисту від можливого наступу імперського фельдмаршала Пікколоміні з метою деблокади фортеці. Маршали Жан де Гассіон (20.08.1609–2.10.1647) та Йосіас Ранцау (18.10.1609–14.09.1650) зайняли флангові позиції, які впиралися в берегову лінію, а сам Конде – центр. Козацький регімент під командуванням барона Сіро був у складі корпусу маршала Гассіона. Складність підвозу продовольства і важкі кліматичні умови не давали змоги розтягувати облогу надовго. В апрошах розмістили 60 гармат і перший наступ відбувся 24–25 вересня, який маркіз Лейден відбив зі значними втратами. 1–2 жовтня французи повторили наступ. Гарнізон його відбив, хоча втратив один з бастіонів, у штурмі якого брали участь козаки. У маркіза Лейдена була надія на підмогу з моря, але іспанці не наважилися атакувати голландську ескадру й повернули назад. Гарнізон намагався вирватися через французькі позиції поруч з пляжем, але був відкинутий. У цій контратаці теж брали

⁸⁶ *Mémoires et la vie messire Claude de Létof, chevalier baron de Sirot, lieutenant général des camps et armées du roy... sous les règnes des rois Henri IV, Louis XIII etc. Louis XIV.* Paris, 1693. Vol. 1–2.

⁸⁷ Борщак І. Козаки Хмельницького під Дюнкерком 1645 (за невиданими документами архівів військового міністерства і міністерства закордонних справ у Парижі). *Українська трибуна (Варшава)*. 1922. 6 січня.

участь козаки. Після цього гарнізон капітулював на почесних умовах 11 жовтня 1646 р. і козаки вступили в місто як окрема частина під своїми прапорами⁸⁸.

Далі частина козаків, невдоволена затримкою оплати, перейшла на службу до іспанців. Решта була перекинена у Лотарингію, звідки повернулася додому⁸⁹.

Під Дюнкерком не було Богдана Хмельницького та Івана Сірка, а також, напевно, і Солтенка, але це зовсім не значить, що там були виключно польські найманці, бо французькі автори, військовики і дипломати називали їх *поляками*⁹⁰, як досі в Європі всіх вихідців із колишнього Радянського Союзу називають *росіянами*. Найняти підготованих польських піхотинців у 1645 р. не було фізичної можливості, бо, крім кварцярної та ланової піхоти, решту польської піхоти становили угорські та німецькі найманці. Жодну з цих формацій поляки б не дозволили забрати з огляду на військові плани короля Владислава IV. Лісовчиків у цей час теж не залишилося, зрештою, вони не мали піхоти. І навіщо для набору польської піхоти потрібно було залучати козацьких старшин Хмельницького та Солтенка? І для чого граф де Брежі замовляв для Мазаріні «книжки, написані руською мовою»?⁹¹. Ця проблема, як і багато інших, пов'язаних з участю українських і польських козаків у Тридцятилітній війні та Московських війнах, їхнього співвідношення в межах різних формацій, потребує подальших глибоких і неупереджених досліджень.

REFERENCES

Andrusiewicz, A. (1999). *Dzieje Wielkiej Smuty*. Katowice [in Polish].

Angyal, D. (1898). *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. In S. Szilágyi (Ed.), *Magyar Nemzet története*. Budapest [in Hungarian].

Antsishkin, I. (2005). Do pytannia pro «frantsuzkyi pokhid» Ivana Sirka. *Kozatska spadshchyna*, 2, 120–122 [in Ukrainian].

⁸⁸ Histoire du Siège de Dunkerque par M. le Prince (Louis de Bourbon). Par Jean François Sarasin. Paris, 1649. 248 p.; Coste P. Histoire de Louis de Bourbon, second du nom, Prince de Conde rt premier price du Sang. Contenant ce qui s'est paffé in Europe depuis 1640, jufques en 1686 inclufivement. A La Haye, 1748. P 86–95; D'Aumale Henri d'Orléans duc. *Histoire des princes de Condé pendant les XVI et XVII siècle*. Paris, 1889. T. 5. P 93; Paris, 1896. T. 7. P 169.

⁸⁹ Половцов А. О малороссийских казаках на французской службе в 1646 г. *Киевская Старица* (Киев). 1899. № 5. С. 74–75; Борщак І. Козаки Хмельницького під Дюнкерком 1645 (за невиданими документами архівів військового міністерства і міністерства закордонних справ у Парижі). *Українська трибуна (Варшава)*. 1922. 6 січня; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів, 1990. С. 48–49.

⁹⁰ Wójcik Z. Czy Kozacy Zaporoscy byli na służbie Mazarina? *Przedlqd Historyczny*. Warszawa, 1973. T. 64, zesz. 3. S. 575–585; Анцишкін І. До питання про «французький похід» Івана Сірка. *Козацька спадщина*. Нікополь; Дніпропетровськ: Пороги, 2005. Вип. 2. С. 120–122; Голобуцький В. Про одну легенду з історії України XVII ст. *Український історичний журнал*. (Київ). 1985. № 9. С. 132–140.

⁹¹ Вергун І. Чи козаки Хмельницького брали в облозі Дюнкерку в 1646 році? *Визвольний шлях* (Лондон). 1980. Кн. 5(386). С. 625.

- Baran, O. (1970). Kozaky na Zakarpatti v 1619-im rotsi. *Ukrainskyi istoryk*, 1–2 (37–38), 76–81 [in Ukrainian].
- Baran, O. (1974). Kozaky na imperatorskii sluzhbi v roky 1635–1636. *Ukrainskyi istoryk*, 1–3 (41–43), 5–22 [in Ukrainian].
- Baran, O. (1978). Vallenshtain i kozaky. *Ukrainskyi istoryk*, 1–3 (57–59), 40–51 [in Ukrainian].
- Batiuk, T. (2006). Kozatski zbroini formuvannia u II polovyni XVI – pershii chverti XVII st. *Problemy humanitarnykh nauk*, 14, 84–93 [in Ukrainian].
- Biber, T., Leszczyńska, A., & Leszczyński, M. (2006). *Tajemnice władców Polski*. Poznan [in Polish].
- Biernacki, W. (2006). *Biała Góra 1620*. Gdansk [in Polish].
- Bocheński, Z. (1960). Ze studiów and polską zbroją husarską. *Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie*, 6, 12–52 [in Polish].
- Borbély, Z. (2014). A Homonnai Druget György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In G. Sipos (Ed.), *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor tronra lépésének 400. évforduliján rendezett konferencia tanulmányai* (pp. 295–309). Kolossvár [in Hungarian].
- Borbély, Z. (2015). *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedében*. Eger [in Hungarian].
- Borshchak, I. (1922, Sichen 6). Kozaky Khmelnytskoho pid Dunkerkom 1645 (za nevydanymy dokumentamy arkhiviv viiskovoho ministerstva i ministerstva zakordonnykh sprav u Paryzhi. *Ukrainska trybuna* [in Ukrainian].
- Borshchak, I. (1924). Hetman Pylyp Orlyk i Frantsiia. Storinky diplomatychnoi istorii. *Zapysky NTSH*, 134–135, 79–136 [in Ukrainian].
- Brekhunenko, V. (2011). Hetman chy starshyi? Za lashtunkamy nomenklatury kozatskykh providnykiv (XVI – persha polovyna XVII st.). *Ukraina: kulturna spadshyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 20, 119–129 [in Ukrainian].
- Brzezinski, R., & Vuksic, V. (2005). *Polish winged hussar, 1500–1775*. Oxford [in English].
- Chevalier, P. (1663). *Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. Avec un Discours de levr Origine, Pays, Moeurs, Gouvenement et Religion. Et un autre des Tartares Précopites*. Paris [in French].
- Cichowsky, J., & Szulczyński, A. (1977). *Husaria*. Warsaw [in Polish].
- Coste, P. (1748). *Histoire de Louis de Bourbon, second du nom, Prince de Conde et premier prince du Sang. Contenant ce qui s'est passé en Europe depuis 1640, jufques en 1686 inclusivement*. A La Haye [in French].
- Courcelles, J. (1821). *Dictionnaire historique et biographique des généraux français, depuis le onzième siècle jusqu'en 1821*. Paris [in French].
- Czekalska, A. (2016). Drugi etap rokoszu Zebrzydowskiego (X 1606 – VI 1608) w świetle wybranych druków ulotnych. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica*, 96, 19–41 [in Polish].
- D'Aumale Henri d'Orléans duc. (1889). *Histoire des princes de Condé pendant les XVI et XVII siècle* (Vol. 5). Paris [in French].
- D'Aumale Henri d'Orléans duc. (1896). *Histoire des princes de Condé pendant les XVI et XVII siècle* (Vol. 7). Paris [in French].

- Dembolęcki, W. (1830). *Przewagi elearów polskich co ich niegdy lisowczykami zwano, które czynili w państwach Cesarских przeciwko heretykom... Dzieło wydane... roku 1623*. Puławy [in Polish].
- Dembski, K. (1956). Wojska nadworne magnatów polskich w XVI i XVII wieku. *Zeszyty naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Historia*, 3 (1), 49–96 [in Polish].
- Denison, D. (2014). *Istoria konnitsy*. Moscow [in Russian].
- Diwald, H. (1987). *Wallenstein. Biographie*. Berlin [in German].
- Dobrowolska, W. (1930). *Księżęta Zbarascy w walce z hetmanem Żółkiewskim*. Krakow [in Polish].
- Domanytskyi, V. (1906). Chy bula reforma Batoria? *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Mykhaila Hrushevskoho*, 235–248 [in Ukrainian].
- Dzieduszycki, M. (1844). *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków* (Vol. 1–2). Lviv [in Polish].
- Ekes, J., & Kotarski, H. (1972). Aleksander Józef Lisowski. In *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 17, pp. 471–473). Warsaw [in Polish].
- Fedoruk, A. (1999). Do problemy uchasti kozakiv u boiakh za Dunkerk 1646 r. *Pytannia starodavnoi ta seredniovichnoi istorii, arkheolohii i etnolohii*, 3, 87–98 [in Ukrainian].
- Fedoruk, A. (1999). Kozaky v konteksti viiskovoho mystetstva Trydtsiatyrichnoi viiny (1618 – 1648 rr.). *Seredniovichna Yevropa: pohliad z kintsia XX st.*, 116–120 [in Ukrainian].
- Fedoruk, A. (2006). Bii pid Ivoa 1636 r.: osoblyvosti taktychnoho mystetstva kozakiv u Trydtsiatyrichnii viini. *Proceedings of Scientific Conference: II Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh istorykiv «Ukrainska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku»*, (Vol. 2, pp. 460–463), Kamianets-Podilskyi, 17–18 sentiabria 2003. Kamianets-Podilskyi; Kyiv; New York; Ostroh [in Ukrainian].
- Fedoruk, A. (2012). «Lisowchiki» v bitve na Beloi gore 1620 g. (K voprosu o voiennoi deiatelnosti ukrainskogo kazachestva posle okonchaniia russkoi Smuty. *Proceedings of Scientific Conference: Smutnoie vremia v Rossii: konflikt i dialog kultur*, (pp. 258–261), Saint Petersburg, 12-14 oktiabria 2012. Saint Petersburg [in Russian].
- Firsov, N. (1927). *Krestianskaia revoliuciia na Rusi v XVII v.: istoricheskii ocherk*. Moscow; Saint Petersburg [in Russian].
- Gajecy, G., & Baran, A. (1969). *The cossaks in the Thirty years war* (Vol. 1). Rome [in English].
- Gajecy, G., & Baran, A. (1983). *The cossaks in the Thirty years war* (Vol. 2). Rome [in English].
- Gembarszewski, B. (1999). *Husarze: ubior, oporzadzenie i uzbrojenie: 1500–1775*. Warsaw [in Polish].
- Giménez, M. (1999). *Tercios de Flandes*. Madrid [in Spanish].
- Godley, E. (1915). *The Great Conde. A life of Louis II, De Bourbon, Prince of Condé*. London [in English].
- Golobutskii, V. (1962). *Diplomaticheskaiia istoria Osvoboditelnoi voiny ukrainskogo naroda 1648–1654 gg*. Kyiv [in Russian].
- Górski, K. (1893). *Historia piechoty polskiej*. Krakow [in Polish].
- Górski, K. (1894). *Historia jazdy polskiej*. Krakow [in Polish].
- Hallwich, H. (1895). Turn-Valsassina, Matthias Graf von. In *Allgemeine Deutsche Biographie* (Vol. 39, pp. 70–92). Leipzig [in German].

- Holobutskyi, V. (1985). Pro odnu lehendu z istorii Ukrainy XVII st. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 9, 132–140 [in Ukrainian].
- Holobutskyi, V. (1994). *Zaporozke kozatstvo*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrishyn, Y. (1995). *Polsko-litovskie tatory (nasledniki Zolotoi Ordy)*. Kazan [in Russian].
- Hrushevskyi, M. (1922). *Istoria Ukrainy-Rusy* (Vol. 8). Kyiv; Lviv [in Ukrainian].
- Ivantsov, I. (2002). *Povstannia ukrainskoho narodu proty shliakhetskoi Polshchi 1635–1638 rr.* Kyiv [in Ukrainian].
- Ivonin, Y. (2003). Albrekht Vallsenshtein. *Voprosy istorii*, 1, 48–77 [in Russian].
- Kaiser, M. (1999). *Politik und kriegführung. Maximilian von Bayern, Tilly und die katholische Liga im Dreisigjährigen krieg*. Münster [in German].
- Kavka, F. (2003). *Bílá hora a české dejiny*. Prague [in Czech].
- Kersten, A. (1967). Hieronim Kleczkowski vel. Jarosz nazw. Takży Wojciechem, rzadziej Stanisławem (zm. 1620). In *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 12/4 (55), pp. 557–558). Wrocław [in Polish].
- Kitowicz, J. (1951). *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Wrocław [in Polish].
- Kliuchevskii, V. (1957). *Sochineniia* (Vol. 3). Moscow [in Russian].
- Klopp, O. (1861). *Tilly in dreisigjährigen kriege* (Vol. 1–2). Stuttgart [in German].
- Koblasa, P. (2002). *Buquoyové. Stručné dějiny rodu*. České Budějovice [in Czech].
- Kolankowski, L. (1935). Roty koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 (Z dziejów obrony granic wschodnich). *Ziemia Czerwieńska*, 1 (2), 141–174 [in Polish].
- Konopczyński, W. (1918). *Liberum veto*. Krakow [in Polish].
- Korzon, T. (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* (Vol. 1). Krakow [in Polish].
- Kostomarov, M. (2004). Bohdan Khmelnytskyi. Kyiv [in Ukrainian].
- Kostomarov, N. (1868). *Smutnoie vremia Moskovskogo gosudarstva v nachale XVII stoletiiia* (Vol. 3). Saint Petersburg [in Russian].
- Kotarski, H. (1965). Kalinowski Idzi. In *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 11, pp. 454–455). Wrocław [in Polish].
- Krüssmann, W. (2010). *Ernst von Mansfeld (1580–1626), Grafensohn, Söldnerführer, kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreisigjährigen krieg*. Berlin [in German].
- Kryczyński, S. (1938). Tatarzy litewscy: próba monografii historyczno-etnograficznej. *Rocznik Tatarski*, 3, 8–163 [in Polish].
- Krypiakevych, I. (1914). Kozachchyna u politychnykh kombinaciiakh 1620–1630-h rokiv. *Zapysky NTSH*, 117–118, 65–114 [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I. (1936). Zaporozke viisko. In *Istoria ukrainskoho viiska* (Pt. 2, p. 144). Lviv: vydannia Ivana Tyktora [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I. (1990). *Bohdan Khmelnytskyi*. Lviv [in Ukrainian].
- Kudelka, F. (1902). Bitwa pod Humiennem. *Przegląd Powszechny*, 85, 187–199 [in Polish].
- Kupisz, D. (2010). Działania zbrojne na obszarze województwa sandomierskiego podczas rokoszu Mikołaja Zebrzydowskiego (1606–1607). *Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarysku-Kamiennej*, 1, 7–30 [in Polish].
- Kurbatov, O. (2014). *Voiennoia istoria russkoi Smuty nachala XVII veka*. Moscow [in Russian].
- Kovalets, T. (2016). Taras Fedorovych: sprobna rekonstruktsii istorychnoho obrazu, abo kozaka dolia – nache holliivudskyi scenarii. *Viiskovo-naukovy visnyk*, 25, 33–45 [in Ukrainian].

- Leitsch, W. (2009). *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen* (Vol. 1–4). Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften [in German].
- Magnuszewski, W. (1978). *Z dziejów elearów polskich*. Warsaw [in Polish].
- Mamchak, M. (2005). Kostantyn Vovk, polkovnyk. In M. Mamchak, *Flotovodtsi Ukrainy. Istorychni narysy, khronolohiia pokhodiv* (pp. 111–113). Sniatyn [in Ukrainian].
- Mann, G. (2006). *Wallenstein*. Spiegel; Verlag [in German].
- Mazour, A. (1975). *Modern Russian Historiography*. Westport; London [in English].
- Mémoires et la vie messire Claude de Létouf, chevalier baron de Sirot, lieutenant général des camps et armées du roy... sous les régnes des rois Henri IV, Louis XIII etc. Louis XIV. (1693). (Vol. 1–2). Paris [in French].
- Makukh, S. (2004). Kazaki naiemniki v Tridtsatiletnei voine 1618–1648. *Zerkalo nedeli*, 16 (491) [in Russian].
- Nagy, L. (1969). *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Budapest [in Hungarian].
- Nalyvaiko, D. (1992). *Kozatska khrystyianska respublika*. Kyiv [in Ukrainian].
- Nalyvaiko, D. (1998). *Ochyma Zakhodu: Retseptsia Ukrainy v Zakhidnii Yevropi XI–XVIII st.* Kyiv [in Ukrainian].
- Nowak, T., & Wimmer, J. (1981). *Historia oręza polskiego. 963–1795*. Warsaw [in Polish].
- Östergren, S. (2005). *Sigismund: en biografi över den svensk-polske monarken*. Ångelholm: Fredestad [in German].
- Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza w. Litewskiego. (1839). (Vol. 1). Poznań [in Polish].
- Papp, S. (2011). *Bethlen Gábor, a Magyar királyság és a Porta (1619–1621)*. *Századok*, 135 (2011–4), 915–973 [in Hungarian].
- Picheta, V. (1913). Smuta i yeio otrazhenie v trudakh istorikov. *Golos minuvshogo*, 2, 5–39 [in Russian].
- Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego: 1606–1608. (1918). (Vol. 1–3). Krakow [in Polish].
- Platonov, S. (1910). *Ocherki po istorii Smuty v Moskovskom gosudarstve XVI–XVII vv. (Opyt izucheniia obshchestvennogo stroia i soslovnykh otnoshenii v Smutnoie vremia)*. Saint Petersburg [in Russian].
- Podhorodecki, L. (1985). *Rapier i koncerz*. Warsaw [in Polish].
- Polovtsov, A. (1899). O malorossiiskikh kazakakh na frantsuzskoi sluzhbe v 1646 g. *Kievskaiia Starina*, 5, 74–75 [in Russian].
- Polovtsov, A. (1902). O malorossiiskikh kazakakh na frantsuzskoi sluzhbe v 1646 g. *Trudy XI Arkheologicheskogo siezda*, 2, 123 [in Russian].
- Polskie krylatyie husary 1576–1775. (2002). *Novyi soldat*, 142, 40 [in Russian].
- Quatrefages, R. (1983). *Los tercios*. Madrid [in Spanish].
- Quatrefages, R. (1996). *La revolucion militar moderna. El crisol español*. Madrid [in Spanish].
- Rebitsch, R. (2010). *Wallenstein. Biografie eines Machtmenschen*. Vienna [in German].
- Rill, B. (1984). *Tilly. Feldherr für kaiser und Reich*. Munich [in German].
- Romański, R. (2007). *Beresteczko 1651*. Warsaw [in Polish].
- Saller, R. (2007). *Reichsgraf Johann T'Serclaes von Tilly Chronik über Leben und Laufbahn*. Altötting [in German].

- Sarasin, J. F. (1649). *Histoire du Siège de Dunkerque par M. le Prince (Louis de Bourbon)*. Paris [in French].
- Sas, P. (2010). *Zaporozhtsi u polsko-moskovskii viini naprykintsi Smuty 1617–1618 rr.* Bila Tserkva [in Ukrainian].
- Schmitt, H. (1858). *Rokosz Zebrzydowskiego*. Lviv [in Polish].
- Schuberth, I., & Reichel, M. (2012). *Die blut'ge Affair' bei Lützen. Wallensteins Wende.* Wettin [in German].
- Serhiichuk, V. (1988). Ukrainski kozaky u Francii. *Nauka i suspilstvo*, 3, 68–71 [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V. (1991). *Imenem viiska zaporozkoho. Ukrainske kozatstvo u mizhnarodnykh vidnosynakh XVI – seredyny XVII st.* Kyiv [in Ukrainian].
- Shevalie, P. (1993). *Istoria viiny kozakiv proty Polshchi z rozvidkoiu pro yikhnie pokhodzhenia, krainu, zvychai, sposib pravlinnia ta relihiiu i druhoiu rozvidkoiu pro perekopskykh tatar.* Kyiv [in Ukrainian].
- Sikora, R. (2012). *Z istorii polskykh krylatelykh husariv.* Kyiv [in Ukrainian].
- Sikora, R. (2013). *Fenomen husarii.* Warsaw [in Polish].
- Skworoda, P. (2006). *Hammerstein 1627.* Warsaw [in Polish].
- Smirnov, I. (1951). *Vosstanie Bolotnikova, 1606–1607.* Moscow [in Russian].
- Smirnov, I., Mankov, A., & Podiapolskaia, Ye. (1966). *Krestianskie voyny v Rossii XVII–XVIII vv.* Moscow; Saint Petersburg [in Russian].
- Soldatenko, A. (1993). Polskaia gusaria 1500–1776 gg. *Orel*, 3, 17–24 [in Russian].
- Soloviev, S. (1960). *Istoria Rossii s drevneishykh vremen* (Vol. 4). Moscow [in Russian].
- Spieralski, Z. (1965). Wojskowość Polska w okresie odrodzenia. In *Zarys dziejów wojskowości Polskiej do roku 1864* (Vol. 1, 244–351). Warsaw [in Polish].
- Starnawski, J. (Comp.). (1978). *Szymona Starowolskiego Wojownicy sarmaccy.* Warszawa [in Polish].
- Storozhenko, A. (1904). *Stefan Batorii i dneprovskii kozaki: issledovania, pamiatniki, dokumenty i zametki.* Kyiv [in Russian].
- Szabó, K. (1881). Bethlen Gábor fejedelem politikai levelezése. *Történelmi Tár*, 2, 283–343 [in Hungarian].
- Szelągowski, A. (1899). Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632. *Kwartalnik Historyczny*, 13, 685–700 [in Polish].
- Szilágyi, S. (1893). *Rákóczy György.* Budapest [in Hungarian].
- Sichynskyi, V. (1991). *Chuzhyntsi pro Ukrainu.* Kyiv [in Ukrainian].
- Teodorczyk, J. (1965). Lisowczycy. In *Zarys dziejów wojskowości Polskiej do roku 1864* (Vol. 1, pp. 370–372). Warsaw [in Polish].
- Teodorczyk, J. (1972). Wojskowość polska w pierwszej połowie XVII w. In *Historia wojskowości polskiej. Wybrane zagadnienia* (pp. 177–193). Warsaw [in Polish].
- Teodorczyk, J. (1989). Walenty Rogawski. 2 pol. XVI w. – 1625.11.30. In *Polski Słownik Biograficzny* (Vol. 31, pp. 324–325). Wrocław [in Polish].
- Theatrum Europaeum oder Warhafftige beschreibung alter und jeden denckurirdiger Geschichten 1617–1629. (1662). (Vol. 1). Frankfurt am Main [in German].
- Tyszkiewicz, J. (1989). *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVII w.* Warsaw [in Polish].

- Vasiliev, A. (1998). Polsko-litovskaia husaria XVII veka. *Cheihauz*, 1 (7), 2–6 [in Russian].
- Voitovych, L. (2012). Kozatska pikhota: ozbroiennia, organizatsia, boiovi mozhlyvosti na tli yevropeiskoi liniinoi pikhoty kintsia XV – seredyny XVII st. *Problemy istorii krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy. Zbirnyk naukovykh prats*, 3, 64–79 [in Ukrainian].
- Voitovych, L. (2016). Profesiini naimani armii: rezultat «porokhovoï revoliutsii» chy evolutsii viiskovoï spravy? *Voienno-istorychnyi visnyk*, 3 (21), 5–11 [in Ukrainian].
- Voitovych, L. (2017). Zavershennia perekhodu do profesiinykh naimanykh viisk. In L. Voitovych, & Yu. Ovsynskyi, *Istoria viin i viiskovoho mystetstva* (Vol. 1, pp. 739–817). Kharkiv [in Ukrainian].
- Voitovych, L. (2018). Kozatske viisko na inozemnii sluzhbi u 1618–1648 rr. In L. Voitovych, & V. Holubko, *Istoria viin i viiskovoho mystetstva* (Vol. 2, pp. 143–144). Kharkiv [in Ukrainian].
- Voitovych, L., Zaborowskyi, L., Isaievych, Ya., Sysyn, F., Turylov, A., & Floria, B. (Comps.). (1998). *Dokumenty rosiiskyykh arkhiviv z istorii Ukrainy* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
- Weir, W. (1993). *Fatal Victories*. Connecticut [in English].
- Wergun, I. (1980). Chy kozaky Khmelnytskoho braly Dunkerku v 1646 rotsi? *Vyzvolnyi shliakh*, 5 (386), 625–626 [in Ukrainian].
- Weyhe-Eimke, A. (1876). *Karl Bonaventura Graf von Buquoy*. Vienna [in German].
- Wimmer, J. (1978). *Historia piechoty polskiej. Do roku 1864*. Warsaw [in Polish].
- Wimmer, J. (2013). *Polska–Szwecja. Konflikty zbrojne w XVI–XVIII wieku*. Warsaw [in Polish].
- Wisner, H. (1976). *Lisowczycy*. Warsaw [in Polish].
- Wisner, H. (1983). Rokosz Zebrzydowskiego albo Sandomierski: cezura czy epizod z dziejów walk politycznych początku XVII wieku. *Kwartalnik Historyczny*, 90 (3), 527–539 [in Polish].
- Wisner, H. (1989). *Rokosz Zebrzydowskiego*. Krakow [in Polish].
- Wisner, H. (2005). *Kirchholm 1605*. Warsaw [in Polish].
- Wisner, H. (2013). *Liszowczycy: Łupieżcy Europy*. Warsaw [in Polish].
- Wittich, K. (1894). Tilly Johann T'Serclaes Graf von. In *Allgemeine Deutsche Biographie* (Vol. 38, pp. 314–350). Leipzig [in German].
- Wittich, K. (1900). Wallenstein Albrecht Wenzel Eusebius von. In *Allgemeine Deutsche Biographie* (Vol. 45, pp. 582–641). Leipzig [in German].
- Wittmann, T. (1952). *Bethlen Gábor mint hadszervező*. Budapest [in Hungarian].
- Wittmann, T. (1956). Bethlen Gábor és az 1628–1629 evi erdélyi-orosz szövetségterv heletkezése. In *Magyar-orosz történelmi kapcsolatok* (pp. 35–57). Budapest [in Hungarian].
- Wójcik, Z. (1960). *Dzikie Pola w ogniu: O kozaczyzni w dawniej Rzeczy Pospolitej*. Warsaw [in Polish].
- Wójcik, Z. (1973). Czy Kozacy Zaporoscy byli na służbie Mazarina? *Przedłqd Historyczny*, 64 (3), 580–585 [in Polish].
- Wójcik, Z. (1983). *Jan Sobieski*. Warsaw [in Polish].
- Zabelin, I. (1896). *Minin i Pozarskii. Priamyie i krivyie v Smutnoie vremia*. Moscow [in Russian].

- Zmrcz, B. [Zimorowic Józef Bartołomej]. (1620). *Żywot kozaków Lisowskich. Także i potyczki ich szczęśliwe*. Krakow [in Polish]
- Zorin, A. (2009). Velikii reid Aleksandra Lisovskogo (mart–dekabr 1615 g.). *Russkii sbornik*, 5, 224–232 [in Russian].
- Zorin, A. (2012). Aleksandr Yuzef Lisovskii: geroi Smutnogo vremeni. *Istoria voennogo dela: issledovania i istochniki*, 3, 1–203 [in Russian].
- Zorin, A. (2017). *Lisovchiki: Aleksandr Yuzef Lisovskii i yego polk v istorii Smutnogo vremeni*. Moscow [in Russian].
- Żygulski, Z. (2000). *Husaria polska*. Warsaw [in Polish].

Leontii VOITOVYCH

Doctor of Historical Sciences, Professor

Senior Researcher

Department of Medieval History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9191-6537>

e-mail: lev67420@ukr.net

DOI: 10.33402 / up.2020-13-5-33

THE POLISH COSACKS: LEGENDS AND REALITY

A short history of lisovchycks (Polish cossacks) long ago shrouded in legends and stereotypes distant from reality. Their incredible raids, reckless bravery, as well as extreme cruelty equally shocked contemporaries and resulted in liquidation and prohibition of the formation. After the structure, armament, and tactics, lisovchycks did not differ much from the Zaporozhian Cossacks since the latter were widespread in their rows. European sources of the Thirty Years' War of 1618–1648 almost did not distinguish lisovchycks and the Zaporozhian Cossacks, quite often naming both simply Cossacks (even the Zaporozhian Cossacks – the Poles). As a result, especially in modern popular literature, the participation of lisovchycks and Zaporozhian Cossacks in the battles of the war is considered either as participation of the Polish Cossacks, or military achievements are associated only with the former, and cruelty – only with the latter. Supporting this idea, scholars use the fact that lisovchycks, as representatives of the gentry, could not engage in robberies, and the Zaporozhian Cossacks, as representatives of the lower class, were used to it. The Ukrainian researchers are not concerned about this problem, which can be perceived as a tacit agreement, or from some patriotic reasons circulate other legends like the capturing of Dunkirk by Bohdan Khmelnytskyi and Ivan Sirko. In research, emergence, structure, organization, personnel, and the features of application of lisovchycks' subdivisions, supported by the Zaporozhian Cossacks, and specifics of functioning in the absence of logistics, are analyzed. Furthermore, attention is drawn to recruiting trained mercenary troops from Poland by the Catholic coalition and France during the Thirty Years' War. Humenné (1619) and White mountain (1620) battles, the Silesia, Rhine, Hessen, and Luxemburg campaigns, and the Baltic expedition were analyzed. The rationale for the hypothesis about the identicalness between Colonel Taraskyi and Hetman

Fedorovych Taras (Triasylo) is given. The Cossacks' involvement and contribution to the capture of Dunkirk (1646) and the participation of Bohdan Khmelnytskyi, Ivan Sirko, and Soltenko in these events are elucidated in detail.

Keywords: lisovchycks, Zaporozhian Cossacks, Aleksandr Lisowski, Thirty Years' War, battle of Humenne, battle of White mountain, battle of Ivoa, Dunkirk.